

Učestalost elektroničkog nasilja među srednjoškolcima

Rusan, Ivica

Master's thesis / Diplomski rad

2020

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Rijeka, Faculty of Humanities and Social Sciences / Sveučilište u Rijeci, Filozofski fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:186:498779>

Rights / Prava: [In copyright](#)/[Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-07-28**

Repository / Repozitorij:

[Repository of the University of Rijeka, Faculty of Humanities and Social Sciences - FHSSRI Repository](#)

SVEUČILIŠTE U RIJECI
FILOZOFSKI FAKULTET
ODSJEK ZA PEDAGOGIJU

Ivica Rusan

UČESTALOST ELEKTRONIČKOG NASILJA MEĐU SREDNJOŠKOLCIMA

DIPLOMSKI RAD

Rijeka, 2020

SVEUČILIŠTE U RIJECI
FILOZOFSKI FAKULTET
ODSJEK ZA PEDAGOGIJU

Ivica Rusan

UČESTALOST ELEKTRONIČKOG NASILJA MEĐU SREDNJOŠKOLCIMA

DIPLOMSKI RAD

Mentor:
Prof. dr. sc. Jasminka Zloković

Rijeka, 2020

UNIVERSITY OF RIJEKA
FACULTY OF HUMANITIES AND SOCIAL SCIENCES
DEPARTMENT OF EDUCATION

Ivica Rusan

**FREQUENCY OF CYBERBULLYING AMONG SECONDARY SCHOOL
STUDENTS**

MATER THESIS

Mentor:
Professor Jasminka Zloković, PhD

Rijeka, 2020

IZJAVA O AUTORSTVU DIPLOMSKOG RADA

Ovime potvrđujem da sam osobno napisao/la rad pod naslovom: *Učestalost elektroničkog nasilja među srednjoškolcima* te da sam njegov autor.

Svi dijelovi rada, nalazi i ideje koje su u radu citirane ili se temelje na drugim izvorima (mrežnim izvorima, literaturi i drugom) u radu su jasno označeni kao takvi te adekvatno navedeni u popisu literature.

Ime i prezime studenta: Ivica Rusan

Datum:

Vlastoručni potpis: _____

Sažetak

Cilj ovoga rada bio je ispitati i analizirati učestalost pojavljivanja doživljavanja i činjenja elektroničkog nasilja među srednjoškolskim učenicima s obzirom na različita sociodemografska obilježja, vrste online okruženja u kojima učenici najčešće doživljavanju/čine elektroničko nasilje te mjesto i vrijeme doživljavanja/činjenja elektroničkog nasilja. U istraživanje je sudjelovalo ukupno 193 gimnazijskih učenika iz prvih (N=131) i trećih (N=62) razreda Gimnazije Antuna Gustava Matoša (N=79), Srednje škole Oroslavje (N=30) te Srednje škole Krapina (N=84). Rezultati istraživanja pokazuju da je prevalencija doživljenog elektroničkog nasilja 10,9%, a prevalencija počinjenog elektroničkog nasilja 3.1%. Utvrđeno je da ne postoji statistički značajna razlika između učenika koji su doživjeli/počinili elektroničko nasilje i odabranih sociodemografskih obilježja, odnosno ne postoji statistički značajna razlika između doživljenog/počinjenog elektroničkog nasilja i spola, razreda, vrste gimnazije, tipa obitelji, odnosa s obitelji, dnevnog korištenja internetom, uređajima za pristup internetu te vremenu posjećivanja društvenih mreža. Pokazalo se da postoji statistički značajna povezanost između učenika koji su doživjeli i počinili elektroničko nasilje te onih učenika koji nisu. Učenici su relativno više zastupljeniji u skupini onih koji su doživjeli elektroničko nasilje, a nisu ga počinili u odnosu na učenike koji su ga ujedno doživjeli i počinili. Ne postoji statistički značajna razlika između muškog i ženskog spola u doživljavanju/činjenju elektroničkog nasilja u različitim online okruženjima, odnosno djevojke i mladići u prosjeku se ne razlikuju u doživljavanju/činjenju elektroničkog nasilja u odnosu na različita online okruženja kojima su izloženi. Rezultati deskriptivne statistike pokazuju da su učenici najčešće doživjeli i počinili elektroničko nasilje kod kuće te u vremenskom periodu navečer.

Ključne riječi: elektroničko nasilje, adolescenti, online okruženja

Abstract

The aim of this study was to examine and analyze the frequency of cybervictimization and cyberbullying among high school students with regard to different sociodemographic characteristics, the types of online environments in which cybervictimization and cyberbullying most often occur, and the time and place that they occur. A total of 193 high school students from the first (N = 131) and third (N = 62) grades of the Gymnasium Antun Gustav Matoš (N=79), High School Oroslavje (N=30) and High School Krapina (N=84) participated in the research. The results of the research show that the prevalence of cybervictimization is 10.9%, and the prevalence of cyberbullying is 3.1%. No statistically significant difference was found between the students who participated in cyberbullying as either victims or perpetrators and the given sociodemographic characteristics, specifically: gender, grade, type of high school, type of family, family relations, daily Internet use, devices for accessing the Internet, and amount of time spent on social media. The results showed a statistically significant correlation between students who were involved in cyberbullying both as victims and as perpetrators and students who were involved only as perpetrators. In other words, there are more students who experienced cyberbullying but did not commit it than there are students who both experienced and committed it. There is no statistically significant difference between males and females in experiencing /committing cyberbullying in different online environments, that is, girls and boys on average do not differ in experiencing/committing cyberbullying in relation to different online environments to which they are exposed. The results of the descriptive statistics show that students most frequently experienced and committed cyberbullying at home and in the evening.

Key words: cyberbullying, adolescents, online environments

Sadržaj

1. Uvod.....	8
2. Pojmovno određenje nasilja	10
3. Karakteristike elektroničkog nasilja.....	12
4. Konceptualizacija i operacionalizacija elektroničkog nasilja.....	14
5. Klasifikacija elektroničkog nasilja	16
6. Elektroničko vršnjačko nasilje u odnosu na tradicionalno vršnjačko nasilje	18
7. Korištenje interneta i društvenih mreža kod učenika	20
8. Učestalost elektroničkog nasilja među učenicima.....	23
9. Posljedice elektroničkog nasilja	26
10. Metodologija	28
11. Rezultati istraživanja	33
12. Rasprava o rezultatima istraživanja.....	46
13. Zaključak.....	54
14. Literatura	56
15. Prilozi	62

1. Uvod

U posljednjem desetljeću uočava se brz napredak u domeni informacijsko-komunikacijske tehnologije. Jedan od rezultata ovog napretka je pojava online društvenih okruženja koji su karakterizirani intenzivnom ljudskom aktivnošću i višestrukim međuljudskim interakcijama. Ovo okruženje nudi širok spektar aktivnosti koje nisu fizički ograničene te na kojima je prisutno raznoliko ljudsko ponašanje. Jedno od ponašanja koje se pokazalo karakterističnim za korisnike interneta je sudjelovanje u elektroničkom nasilju. Hinduja, Patchin (2008) primjećuju kako je elektroničko nasilje koje se odvija u virtualnom prostoru (relativno) nova vrsta nasilja jer se za sudjelovanje u nasilju koriste aplikacije koje su primarno namijenjene za internet, mobitel ili druge tehnološke platforme koje omogućuju međuljudsku komunikaciju. Elektroničko nasilje se definira kao namjerno nanošenje štete drugoj osobi, opetovano tijekom vremena koristeći elektroničke uređaje. Takvo nasilje se događa korištenjem elektroničkih komunikacijskih tehnologija, poput e-pošte, putem razmjene instant poruka, na društvenih mrežama, igranjem online igrice te putem poruka ili slika poslanih na mobitel (Kowalski, Giumetti, Schroeder, Lattanner, 2014, Patchin, Hinduja, 2015). Nasilje koje se događa u online okruženju (*cyber* prostoru), odnosno u sferi društvene virtualnosti može imati teže posljedice od uobičajenog tradicionalnog nasilja koje se događa u školskom prostoru, zbog jedinstvenih karakteristika koje internet posjeduje.

Pojedina istraživanja (Hinduja i Patchin, 2015, Smith, 2014) upućuju na specifične karakteristike elektroničkog nasilja koje ga razlikuju od ostalih oblika nasilja. Prvenstveno, ono ovisi o barem nekom stupnju tehnološke stručnosti. Ono je primarno indirektno, a ne licem u lice pa samim time postoji određena anonimnost onih koji čine elektroničko nasilje. Nasilnici ne vide reakciju žrtve nasilja, a raznolikost uloga promatrača nasilja je mnogo složenija. Potencijalna publika može se širiti i rasti što dovodi do toga da osoba teško može pobjeći od elektroničkog nasilja. Te razlike su važne uzimajući u obzir kako se definira elektroničko nasilje, što motivira počinitelje da čine takvo nasilje, posljedice koje ima na žrtve te kako je najbolje intervenirati, odnosno djelovati na sprečavanje takvoga nasilja.

Evidentirane stope prevalencije elektroničkog nasilja su različite u istraživanjima, ovisno o tome kako je elektroničko nasilje definirano, vremenskom parametru koji se koristi za mjerenje elektroničkog nasilja (na primjer: je li se nasilje dogodilo u posljednja dva mjeseca, prošle godine, u životnom vijeku pojedinca), dobi sudionika, državi iz koje potječe uzorak

istraživanja te format odgovora koji se koristi za klasificiranje sudjelovanja u elektroničkom nasilju (na primjer: barem jednom, jednom ili dva puta tjedno) (Kowalski i sur., 2014).

Napretkom tehnologije te stalnom promjenom i popularnošću društvenih mreža, mijenjaju se načini i oblici elektroničkog nasilja među adolescentima. Ovim istraživanjem se želi prikazati učestalost sudjelovanja srednjoškolaca u elektroničkom nasilju s obzirom na različite karakteristike učenika koji su sudjelovali u istraživanju. Istraživanjem se nastoji ukazati i na potrebu uključivanja pravovremenih preventivskih programa koji uključuju obitelj, školu i zajednicu u cjelini s ciljem sprečavanja pojavnosti elektroničkog nasilja i njegovih posljedica. Kako bi se ostvario cilj istraživanja, u radu će se najprije definirati nasilje, zatim će biti riječi o karakteristikama, konceptualizaciji, operacionalizaciji i klasifikaciji elektroničkog nasilja. U daljnjem dijelu će se dati usporedba elektroničkog vršnjačkog nasilja u odnosu na tradicionalno vršnjačko nasilje. Nakon toga slijedi dio o korištenju interneta i društvenih mreža kod učenika. U sljedećem dijelu će se govoriti o učestalosti elektroničkog nasilja među učenicima, a na samome kraju o posljedicama koje elektroničko nasilje ima za adolescente. Nakon teorijskog dijela rada, slijedi istraživački dio, rasprava o rezultatima istraživanja te u konačnici zaključak istraživanja.

2. Pojmovno određenje nasilja

Fenomen nasilja sveprisutan je kroz ljudsku povijest, a u današnje vrijeme sve je više pozornosti usmjereno na njegovu društvenu pojavnost, ponajviše zbog rastućeg trenda nasilničkih ponašanja te percepciji da je ono zastupljeno u različitim domenama ljudskoga života (obitelji, školi, ulicama, radnim okruženjima, sportskim događanjima te u samome društvu). Iako je nasilje rastući problem na globalnom nivou, u istraživanjima nasilja javljaju se brojni izazovi, prvenstveno u određivanju njegove definicije, klasifikacije i pojmova koje obuhvaća. Postoje teškoće u određivanju jedinstvene definicije nasilja jer ona predstavlja pojavu koja je dinamična, kompleksna, višedimenzionalna, obuhvaća različite manifestacije te izaziva brojne posljedice. Može se zaključiti kako je nasilje štetna akcija koja najčešće dovodi u opasnost zdravlje, život i dostojanstvo ljudi, a iskazuje se u različitim oblicima. Svjetska zdravstvena organizacija (2014) nasilje definira kao namjernu upotrebu sile ili moći koja može biti realna ili potencijalna, a usmjerena je protiv sebe, neke druge osobe, grupe ljudi ili zajednice, a koja posljedično može rezultirati psihološkom traumom, ozljedom, oštećenjem, deprivacijom ili smrću.

Svjetsko izvješće o nasilju i zdravlju (WHO, 2002) izdvaja tri kategorije nasilja: 1. samousmjereno nasilje, odnosno nasilje usmjereno prema samome sebi, 2. kolektivno nasilje koje se definira kao instrumentalna upotreba sile od strane ljudi koji se identificiraju kao pripadnici određene skupine, protiv druge skupine ili pojedinca s ciljem ostvarivanja ekonomskih, političkih ili socijalnih ciljeva. Sukladno tome, ova vrta nasilja se najčešće kategorizira kao ekonomsko, društveno i političko nasilje. U 3. kategoriju spada interpersonalno nasilje kojeg karakterizira nasilje počinjeno od strane nekog pojedinca ili manje skupine. Babović (2015) u svome radu izdvaja dvije vrste interpersonalnoga nasilja: nasilje u obitelji u koje spada nasilje među partnerima, zlostavljanje djece i nasilje prema starijima te nasilje u zajednici kojeg najčešće čine osobe izvan obitelji, a to je vršnjačko nasilje te nasilje na radnome mjestu. Uz navedene vrste nasilja, Zloković, Čekolj (2018) ističu potrebu za proučavanjem relativno novog oblika nasilja koje je sve više prisutno u društvu, a to je nasilje maloljetne djece prema roditeljima.

Nasilje među vršnjacima predstavlja fenomen kojemu se pridaje velika značajnost zbog brojne raširenosti, okrutnosti i ozbiljnosti posljedica, dok drugi taj problem marginaliziraju i ističu kako se djeca oduvijek međusobno svađaju te da to samim time ne pripada definiciji nasilja. Iako je vršnjačko nasilje najčešće povezano sa školom, s pojavom fenomena

elektroničkog nasilja, ono se može događati i izvan školskog okruženja te na različitim lokacijama (na ulici, kafiću, parku, javnim okupljanjima, kod kuće i slično). Vršnjačko nasilje je namjerno, neprijateljsko, ponavljano ili trajno djelovanje od strane jednog ili više učenika, gdje je prisutan element nejednake stvarne ili percipirane fizičke snage, psihološke ili socijalne moći, zbog čega drugo dijete trpi tjelesnu ili emocionalnu štetu, a samo je u nemogućnosti da se obrani i odupre nasilju (Olweus, 1998). Navedeni autor govori o tri temeljna kriterija od kojeg se nasilničko ponašanje razlikuje od drugih oblika sličnih ponašanja, a to su: namjernost, učestalost i neravnoteža moći. Namjera se definira kao pojavu kada netko s ciljem zadaje ili nastoji zadati neugodnost ili ozljedu drugome. Učestalost, odnosno ponavljanje se odnosi na opetovano ili trajno ponavljanje nasilničkoga čina tijekom nekog vremena. Neravnoteža snage, osim fizičke nadmoći, odnosi se i intelektualnu, psihološku i socijalnu nadmoć nasilnika nad njegovom žrtvom.

3. Karakteristike elektroničkog nasilja

Sve većim tehnološkim razvojem te razvojem informacijsko komunikacijske tehnologije, povećana je dostupnost i lakša upotreba tehnologije, posebice mobitela i interneta. Sukladno tome, pojavljuju se i novi oblici nasilja koju nadomještaju stare, a uključuju djelovanje u virtualnom svijetu. Elektroničko nasilje je obilježeno naglim i brzim promjenama u tehnologiji, kao što je izum pametnih mobitela te sve veća popularnost tehnologije (početno korištenje instant poruka pa sve zastupljenija upotreba društvenih stranica). Javlja se kao uobičajen fenomen među mladima te može imati ozbiljne posljedice za njihovo zdravlje. Problem elektroničkoga nasilja počeo je izazivati pažnju znanstvenika početkom dvadeset i prvog stoljeća. Znanstvenici i akademsko osoblje iz različitih grana znanosti su počeli provoditi istraživanja vezana uz učestalost pojavljivanja elektroničkog nasilja, profile nasilnika, žrtava i promatrača te odrednice njihova ponašanja, kao i njihov utjecaj na sudjelovanje u elektroničkome nasilju. Nakon prve faze istraživanja koja je bila usmjerena na probleme elektroničkog nasilja, istraživači su počeli sve više pažnje pridavati razvoju, implementaciji i evaluaciji intervencija koje su se temeljile na pokazanim rezultatima. To se često događa u suradnji s relevantnim društvenim dionicima kao što su nastavnici, policija, zdravstveni radnici, kreatori politika i slično. Dosadašnja istraživanja elektroničkog nasilja su se uglavnom fokusirala na dobne i spolne razlike te ostale prediktore sudjelovanja. Fokus istraživanja je najčešće i na korelaciji uključenosti u elektroničko nasilje te negativnim posljedicama koje ono izaziva. Veliki dio empirijskih istraživanja elektroničkog nasilja je kvantitativne naravi te su najčešće prisutna istraživanja prevalencije (Vandebosch, Green, 2019). Tokunaga (2010) je analizom literature o elektroničkom nasilju pomoću meta-sinteze utvrdio da nije objavljen niti jedan članak o elektroničkom nasilju prije 2004. godine.

Elektroničko nasilje karakteriziraju četiri aspekta, a to su:

- (a) Namjera počinitelja.** Počinitelj ima namjeru ozlijediti žrtvu kao što je vidljivo u radnjama koje uzrokuju da žrtve pati. Čin može nekoliko puta izvesti osoba ili grupa koja to čini iz zabave
- (b) Ponavljanje.** Ponavljanje elektroničkog nasilja nije samo u obliku ponavljanja ponašanja (ili ponavljanje više ponašanja) zbog kojih žrtva pati, nego i kada ismijavanje/ruganje koje je poslano putem interneta vidi više ljudi, pa se sukladno tome sve više širi među drugim ljudima.
- (c) Neravnoteža moći.** Neravnoteža moći nastaje kada se žrtvi teško obraniti od agresivnog ponašanja od strane počinitelja elektroničkog nasilja. Ovo sugerira da počinitelj elektroničkog nasilja imaju veću moć od žrtve.

(d) Anonimnost i publicitet. Većina adolescenata izvršava elektroničko nasilje anonimno ili koristi pseudonime. Anonimnost u elektroničkom nasilju ima više negativnih posljedica od onih radnji koje nisu anonimne. Pod javnošću kod elektroničkoga nasilja se podrazumijeva da se negativne informacije mogu vrlo brzo proširiti i prenijeti drugima. (Vandebosch, Cleemput, 2008; Nocentini, Calmaestra, Schultze-Krumbholz, Scheithauer, Ortega, Menesini, 2010). S navedenim se slažu i autori Patchin, Hinduja (2015) koji govore o konceptualizaciji elektroničkog nasilja na način da se ono razlikuje od ostalih štetnih internetskih vršnjačkih ponašanja jer predstavlja radnje koje se ponavljaju, koje su namjerne, štetne i koje se izvršavaju u odnosu u kojem postoji neravnoteža moći.

4. Konceptualizacija i operacionalizacija elektroničkog nasilja

Kada je u pitanju konceptualizacija i operacionalizacija elektroničkog nasilja, važno je napomenuti kako ne postoji konsenzus autora o definicijama i načinima mjerenja elektroničkog nasilja (Hinduja i Patchin, 2015). Konceptualne i operativne definicije u značajnoj mjeri utječu na način na koji sudionici odgovaraju na mjerne predmete. Nedosljednosti među definicijama vode k tome da istraživači proučavaju uvelike različite fenomene pod istim nazivom. Pouzdana i valjana mjerila elektroničkog zlostavljanja nije moguće razviti bez konceptualizacija koje dijele određenu razinu slaganja među znanstvenicima. Uz to, s obzirom da predložene alate za mjerenje elektroničkoga nasilja rijetko koristi više istraživača, metrijske karakteristike valjanosti rezultata testova su ugrožene (Tokunaga 2010). Prema Tokunaga (2010) otkrića o učestalosti elektroničkoga nasilja variraju od jednog istraživanja do drugog uglavnom zbog različitih načina definiranja elektroničkoga nasilja i različitih primijenjenih metodoloških strategija. Cetin, Yaman i Peker (2011) ističu da je operacionalizacija elektroničkog nasilja glavni problem jer različiti autori izrađuju svoje vlastite upitnike za istraživanje. Zaključuju kako je elektroničko nasilje definirano kroz više različitih ponašanja koji stoje u međudnosu jer se je pokazalo da fenomen elektroničkog nasilja ne objašnjavaju u potpunosti instrumenti koji su definirani samo jednim faktorom. Dodatan problem predstavlja i to da elektroničko nasilje raste zajedno s razvojem tehnologije, pa neki autori predlažu da da bi zajedno s instrumentom bilo poželjno u obzir uzeti i različite situacijske čimbenike koji obilježavaju istraživanje. Postoji mnoštvo instrumenata koji se često koriste u samo jednoj ili dvije studije. Sustavni pregledi instrumenata za elektroničko nasilje od strane Berne, Frisén, Schultze-Krumbholz, Scheithauer, Naruskov, Luik, Zukauskienė (2013) utvrdili su kako se u mnogim instrumentima koriste nepotpune definicije elektroničkog nasilja te ih je malo izvijestilo o njihovoj pouzdanosti ili valjanosti, odnosno još nijedan instrument nije široko prihvaćen među istraživačima.

Cyberbullying je temeljni pojam povezan sa sličnim konstrukcijama poput online nasilja, elektroničkog nasilja i internetskog uznemiravanja. U literaturi je ponuđeno mnoštvo definicija elektroničkog nasilja, od kojih su mnoge izvedene iz definicija tradicionalnog nasilja. Unatoč brojnosti i raznolikosti definicija čini se da sve definicije online nasilja sadrži agresivan, neprijateljski ili štetan čin koji se čini (Tokunaga,2010). Pojedini autori (Schneider, O'Donnell, Stueve, Coulter, 2012; Kowalski, Giumetti, Schroeder, Lattanner, 2014) elektroničko nasilje definiraju kriterijima klasičnoga vršnjačkoga nasilja, iako je prisutna rasprava među

istraživačima o tome koliko je prikladno prenijeti definiciju tradicionalnog nasilja u elektroničko nasilje. Drugi se zalažu za definiranje elektroničkog nasilja kao novog fenomena koji uključuje širi set nasilnih ponašanja koja se zbivaju u online okruženju. Važno je napomenuti da istraživanja tradicionalnog nasilja najčešće dolaze iz razvojne psihologije i sociologije, dok je elektroničko nasilje usmjereno na discipline kao što su mediji i komunikacija, informatičke tehnologije i pravni studiji (Vandebosch, Green, 2019).

Tokunaga (2010) elektroničkim nasiljem definira svako ponašanje koje se izvršava pomoću elektroničkih ili digitalnih medija od strane pojedinaca ili grupa koji opetovano prenose neprijateljske ili agresivne poruke kojima je cilj nanijeti štetu ili nelagodu osobi. Smith, Mahdavi, Carvalho, Fisher, Russell, Tippett, (2008) elektroničko nasilje definiraju kao agresivan i namjeren čin koji je izvršen od strane pojedinca ili grupe, koristeći mobilni uređaj ili internet, opetovano tijekom vremena prema osobi koja se ne može lako obraniti. Hinduja i Patchin (2015) pod elektroničkim nasiljem podrazumijevaju kada netko u više navrata uznemirava, maltretira ili ismijava drugu osobu s ciljem da ju povrijedi, online ili kada koristi mobitel ili neki drugi elektronički uređaj (računalo, tablet i slično). Cetin, Yaman i Peker (2011) navode da elektroničko nasilje obilježavaju ponašanja koja za cilj imaju narušavanje društvenih odnosa (poput glasine o osobi/grupi, razne uvrede te ciljano isključivanje iz grupe), ponašanja koja uključuju zloupotrebu interneta (razne internetske prijevare) te ponašanja koja uključuju izlaganje osoba raznim neprimjerenim seksualnim sadržajima. Patchin i Hinduja (2010) kao oblik elektroničkog nasilja smatraju i seksualno uznemiravanje koje se može činiti i/ili doživjeti putem interneta, a ono se odnosi na slanje ili primanje neželjenih seksualnih slika ili video isječaka.

5. Klasifikacija elektroničkog nasilja

Elektroničko nasilje je prisutno u različitim oblicima koji se međusobno razlikuju s obzirom na način počinjenja, prema vrsti medija koji se koristi uključujući njihove modalitete te prema vrsti djelovanja. Bilić (2018) navodi kako postoji različita klasifikacija elektroničkoga nasilja među vršnjacima i to s obzirom na način počinjenja (izravno ili neizravno), vrsta medija koji se koristi u nasilju, a to je najčešće nasilje putem mobitela i putem interneta (pojavom pametnih telefona navedena podjela je suvišna) te prema vrsti djelovanja koji uključuju različite načine ponašanja u virtualnom okruženju. Najpoznatija klasifikacija elektroničkog nasilja od strane Willard (2005) uzima u obzir specifične načine počinjenja, neovisno o komunikacijskim modalitetima te klasifikacija elektroničko nasilje kao:

- a. Vrijeđanje porukama (*Flaming*)- Slanje ljutih, neugodnih i vulgarnih elektroničkih poruka pojedincu ili online grupi
- b. Online uznemiravanje (*Online harassment*)- Ponavljajuće slanje prijetećih, zlobnih i uvredljivih poruka
- c. Klevetanje (*Denigration*)- Slanje ili objavljivanje neistinitih izjava o nekoj osobi s ciljem narušavanja ugleda ili prijateljstva te osobne
- d. Lažno predstavljanje (*Impersonation*) - Pretvaranje počinitelja da je netko drugi te slanje ili objavljivanje materijala kako bi se osoba dovela u nevolju ili opasnost ili kako bi joj se narušio ugled ili prijateljstvo
- e. Nedoizvoljeno priopćavanje (*Outing*)- Dijeljenje nečijih tajni ili neugodnih informacija ili slika putem interneta
- f. Obmanjivanje (*Trickery*)- Nagovaranje osobe na otkrivanje tajni ili neugodnih informacija koje se zatim dijele putem interneta
- g. Izdvajanje (*Exclusion*)- Namjerno i okrutno isključivanje nekoga iz online grupe
- h. Uhođenje putem interneta (*Cyberstalking*)- Ponavljano, intenzivno uznemiravanje i zastrašivanje koje uključuje prijeteće ili stvara veliki strah kod osobe (Willard, 2007)

Na temelju navedenih kategorija Nocentini i sur. (2010) su identificirali četiri tipologije ponašanja s obzirom na elektroničko nasilje: a) usmena i pismena ponašanja (telefonski pozivi, tekstualne poruke, e-mailovi, chatovi, blogovi, društvene mreže, web stranice) b) vizualna ponašanja (objavljivanje, slanje ili dijeljenje neprimjerenih slika i videozapisa putem mobilnog uređaja ili interneta) c) isključenje (namjerno isključenje nekoga iz internetske grupe) d) lažno predstavljanje (krađa i otkrivanje osobnih podataka, korištenje imena druge osobe i slično).

S druge strane, Hinduja i Patchin (2009) oblike elektroničkog nasilja kategoriziraju prema vrstama posljedica koje izazivaju. Autori navode da su vrijeđanje porukama, klevetanje i isključivanje oblici online nasilja koji izazivaju manje ozbiljne posljedice. U kategoriju ponašanja koje ostavljaju umjereno ozbiljne posljedice oni uključuju krađu identiteta, prosljeđivanje neugodnih sadržaja i slika te razotkrivanje tajni. U kategoriju vrlo ozbiljnih posljedica uključuju video snimanje napada, uznemiravanje, uhođenje i prijetnje smrću. Bilić (2018) ističe kako se sa sve bržim razvojem informacijsko-komunikacijske tehnologije te njegovom velikom dostupnošću, javljaju i novi oblici elektroničkog nasilja među vršnjacima. Može se zaključiti kako se svaka klasifikacija elektroničkog nasilja može na neki način smatrati zastarjelom i nezavršenom jer se u virtualnom okruženju javljaju stalno neke nove stvari, odnosno razvoj informacijsko-komunikacijske tehnologije svakodnevno pruža nove usluge i mogućnosti.

6. Elektroničko vršnjačko nasilje u odnosu na tradicionalno vršnjačko nasilje

Elektroničko nasilje dijeli neke zajedničke karakteristike s tradicionalnim nasiljem (nasiljem licem u lice) te pojedina istraživanja potvrđuju da je povezano s tradicionalnim nasiljem (Ybarra, Mitchell, 2004; Kowalski i Limber 2013; Kowalski, Giumetti, Schroeder, Lattanner, 2014). Prema jednoj najnovijoj metaanalizi koja je promatrala elektroničko i tradicionalno nasilje na uzorku od 80 studija, utvrđeno je da je elektroničko nasilje manje rasprostranjeno od uobičajenog nasilja (Modecki, Minchin, Harbaugh, Guerra, Runions, 2014). Između tradicionalnoga i elektroničkoga nasilja postoje određene razlike iako se često koriste isti kriteriji za njihovo određivanje. Dok se u tradicionalnim oblicima vršnjačkog nasilja namjera često izvodi izravno, u elektroničkom nasilju je najčešće prikrivena, odnosno neizravna. Također, treba imati na umu da je zahtjevno prepoznati i objektivno procijeniti namjeru. S obzirom na klasično nasilje, u elektroničkom nasilju ponavljanje kao kriterij u njegovu određivanju nije jasno definiran te često uključuje različite aspekte. U elektroničkom nasilju ponavljanje može biti potencijalno neograničeno te može rezultirati umnožavanjem nasilja, bez da je počinitelj ponovio čin nasilja, a najviše zbog lake dostupnosti informacija na internetu. Neravnotežu moći u elektroničkom nasilju je teško odrediti te je čak i u nekim definicijama izostavljena. Međutim, visoke vještine i kompetencije u korištenju tehnologije mogu omogućiti osobi nasilniku moć u virtualnom okruženju, iako česti oblici elektroničkog nasilja poput slanja neugodnih poruka, ne zahtijevaju napredne vještine (Hinduja i Patchin, 2015, Bilić, 2018). Može se zaključiti kako percepciji moći u elektroničkom nasilju mogu pridonijeti različite tehničke mogućnosti elektroničkih uređaja te kompetencije djece u njihovom korištenju. Nemogućnost žrtve da se zaštiti od elektroničkog nasilja predstavlja značajnu komponentu. Sadržaj nasilja može dugo vremena ostati na internetu te samim time osobe koje su doživjele nasilje mogu biti izložene daljnjem nasilju pred publikom koja može biti neograničena u virtualnom okruženju. S obzirom na klasično nasilje, trajnost informacija na internetu ima vrlo snažan utjecaj na žrtvu te može izazvati dugotrajne emocionalne i socijalne posljedice. Anonimnost kao značajna odrednica elektroničkog nasilja može stvarati lažni osjećaj hrabrosti i moći počinitelja, a s druge strane, može pojačati nemoć same žrtve (Hinduja i Patchin, 2015, Bilić, 2018). Slonje, Smith, Frisen (2012) u svome istraživanju utvrđuju da je anonimnost važan element kojim se pridonosi percepciji moći koja omogućuje počinitelju da se ponaša na nasilan način bez straha od sankcija. Li (2007) je u svojem istraživanju utvrdio da počinitelji elektroničkog nasilja i njihove žrtve imaju bliske odnose, odnosno samo je 10% žrtava navelo

da su ih zlostavljale osobe izvan škole. Rezultati istraživanja su pokazali da oni koji su u školi doživjeli klasične oblike nasilja, skloni su korištenju elektroničkih uređaja za počinjenje novog nasilja. Autor zaključuje da elektroničko nasilje nije potrebno sagledavati kao zaseban fenomen te da su samim time djelotvorne tehnike prevencije iste kod elektroničkog i klasičnog nasilja. Kowalski, Giumetti, Schroeder, Lattanner (2014) ističu kako je vjerojatnije da će pojedinci koji su skloni činjenju nasilja u školskom kontekstu, sudjelovati u činjenju nasilja korištenjem elektroničkih uređaja. Također, Baldy, Farrington i Sorrentino (2016) navode kako postoje preklapanja između elektroničkog i klasičnog nasilja te da postoje slični čimbenici rizika koji vode to tih oblika ponašanja. Bauman (2013) ističe da se radi o istom obliku nasilja iz činjenice o podacima koji govore o smanjenju elektroničkog nasilja nakon provedbe KiVa programa, odnosno taj je program usmjeren samo na smanjivanje klasičnog nasilja, a doveo je i do smanjivanja elektroničkog nasilja. Bilić (2018) te Bilić, Buljan Flander, Rafajac (2014) u svojim radovima utvrđuju kako postoje određena preklapanja s klasičnim nasiljem, ali da se izdvajaju neke jedinstvene značajke elektroničkog nasilja poput: žrtve takvo nasilje ne mogu izbjeći, nasilje nije ograničeno mjestom i vremenom, odnosno može se događati u svakom trenutku, a lokacija nasilnih aktivnosti je nepoznata (mogu djelovati iz kuće, škole, kafića, ulice), informacije se brzo šire internetom te su lako dostupne, počinitelj nasilja može ostati anonimn (teže može biti otkriven, pa i osuđen od strane okoline i kažnjen), ne vidi reakciju žrtve ni posljedice svoga ponašanja, potencijalna publika koja svjedoči nasilju je neograničena, složenije su uloge djece u takvom nasilju, a za žrtvu često ne postoji sigurno utočište od nasilja jer se nasilje odvija na internetu koji je dostupan svima. Nasuprot tome, klasično je nasilje prisutno u izravnom kontaktu, u određenom vremenu i istome fizičkome prostoru, a najčešće se odvija u školskom prostoru ili na putu kući.

7. Korištenje interneta i društvenih mreža kod učenika

Internetsko (online) okruženje transformiralo se iz statičke platforme u dinamično i interaktivno Web 2.0 okruženje. Karakteristika Web 2.0 okruženja je njegova ispunjenost animiranim efektima i audiovizualnim sadržajem. Dok su u ranim počecima interneta, internetski sadržaj uglavnom kreirali visoko obrazovani softverski inženjeri, u eri Web 2.0 okruženja, gotovo svi koji imaju računalnu pismenost mogu stvarati mrežni sadržaj (Davies i Eynon 2013). Neke od poznatih aplikacija ovog novog web mjesta za sudjelovanje su blogovi (npr. Facebook), mikroblogovi (npr. Twitter, Instagram) te druge platforme za razmjenu slika i videozapisa (npr. YouTube). Ovim mrežnim aplikacijama priroda elektroničkog nasilja se izmijenila te su se pojavili novi oblici nasilja koji iskorištavaju neke karakteristike Web 2.0 okruženja.

Prema istraživanjima Kowalsky i sur. (2014) većina mladih između 12 i 17 godina se koristi internetom u prosjeku 17 sati tjedno, pa do 40 sati tjedno. Kunić, Vučković Matić, Sindik (2017) su proveli istraživanje čiji je glavni cilj bio ispitati na koji način učenici viših razreda osnovne škole Lapad koriste društvene mreže te uvidjeti različita ponašanja učenika na društvenim mrežama. Prema rezultatima anketnih upitnika utvrđeno je da 82,67% učenika posjeduje računalo te da svi učenici koriste računalom u prosjeku s iskustvo od jedne i pet godina. Učenici se u prosjeku koriste računalom svakodnevno, a internetu pristupaju najčešće pomoću mobitela. 88,89% ispitanih učenika ima profil na nekoj od društvenih mreža te najčešće posjeduju profile na više društvenih mreža kojima se koriste svakodnevno. U rezultatima istraživanja 62% učenika je odgovorilo kako si može zamisliti život bez društvenih mreža. Nikčević-Milković, Jerković (2016) su u svom istraživanju o učestalostima i oblicima elektroničkog nasilja među učenicima viših razreda osnovne škole u tri različite sociodemografske sredine utvrdili da što učenici dulje provode vrijeme koristeći se suvremenim tehnologijama (odnosi se na dva sata i duže), to je prediktivnije da svjesno i namjerno sudjeluju u elektroničkom nasilju. Učenici koji su provodili manje vremena koristeći računalo i mobitel (do sat vremena) su češće činili elektroničko nasilje putem uznemiravanja i vrijeđanja bez direktne namjere ili kršenjem tuđeg identiteta, a učenici koji su provodili više vremena koristeći računalo i mobitel su češće činili nasilje uznemiravanjem i vrijeđanjem s direktnom namjerom. Navedeno se podudara s istraživanjem Vejmelka, Strabić, Jazvo (2017) koji su povelu istraživanje s srednjoškolskim učenicima u 9 slučajno odabranih srednjih škola s ciljem ispitivanja načina upotrebe interneta i rizičnih ponašanja mladih na internetu. Rezultati su ukazali na nisku pozitivnu povezanost

između upotrebe interneta za igranje igara i upotrebe društvenih mreža s izloženošću mladih elektroničkom nasilju. Autori su došli do zaključka kako duljina vremena provedenog na različitim aktivnostima na internetu korelira s češćim doživljavanjem elektroničkog nasilja među učenicima. S druge strane, rezultati istraživanja ne pokazuju značajnu povezanost između činjenja elektroničkog nasilja među mladima i upotrebe društvenih mreža, ali se ona javlja u igranju online igrica. Količina vremena u razmjeni instant poruka korelira s češćim provođenjem nasilja među učenicima što sugerira da ispitanici istraživanja češće upotrebljavaju instant poruke od društvenih mreža za činjenje elektroničkog nasilja. Đuranović (2016) je u svome istraživanju ispitivala rizično ponašanje adolescenata na internetu s obzirom na učenike iz gimnazije, srednje četverogodišnje i trogodišnje škole te je utvrdila da 23,7% provodi svoje slobodno vrijeme družeći se s vršnjacima na društvenim mrežama. U istraživanju ne postoji statistički značajna razlika u slobodnom vremenu kojeg različiti srednjoškolci provode na internetu, međutim, autor navodi zabrinjavajući podatak koji govori da više od pet sati dnevno na internetu provodi 16.5% učenika, odnosno navedeno predstavlja potencijalnu ovisnost o internetu jer je količina provedenog vremena na internetu jedna od pokazatelja ovisnosti od interneta. Đuranović, Klasnić (2016) u svojem istraživanju u kome je sudjelovalo 2395 učenika srednje škole navodi kako srednjoškolci slobodno vrijeme najviše provode družeći se s prijateljima putem društvenih mreža te da se 72,5% učenika više puta dnevno koristi internetom za komunikaciju s prijateljima. Rezultati istraživanja pokazuju i kako 37,8% srednjoškolaca na internetu dnevno provodi do dva sata, a visok je broj srednjoškolskim učenika koji se tri do pet sati dnevno koriste internetskim uslugama, što odgovara prethodno navedenim istraživanjima. Utvrđena je i niska negativna povezanost između školskog uspjeha i provođenja dnevnog vremena na internetu, odnosno učenici koji postižu niži školski uspjeh dnevno provode više vremena koristeći se internetom, ali postoji i povezanost rizičnih ponašanja na internetu i školskog uspjeha učenika, gdje takva ponašanja karakteriziraju učenike koji ostvaruju niži školski uspjeh.

Brstilo, Batinić, Grgić (2014) od najpopularnijih društvenih mreža među mladima ističu Facebook, Instagram, Twitter. Budući da se dešavaju promjene u online okruženjima te načinima i vrstama elektroničke komunikacije, Bilić (2018) navodi kako su dugo vremena bile popularne sobe za razgovor (*chat.rooms*), blogovi (*web blogs*), mrežne stranice te mrežni dnevници, ali da su trenutačno najpopularnija sredstva elektroničke komunikacije Facebook, Twitter, MySpace. Sve navedene društvene mreže mogu se koristiti za međusobno povezivanje, ali i za počinjenje elektroničkog nasilja. Društvene mreže prvenstveno služe za virtualne

interakcije, sklapanja poznanstva, stvaranje različitih grupa, dijeljenje informacija, postavljanje audiovizualnih materijala i slično. Rizik za elektroničko nasilje se povećava s povećanjem vremena korištenja, a osobito su u velikom riziku oni koji ga koriste svakodnevno (Gorzig i Machackova, 2015).

8. Učestalost elektroničkog nasilja među učenicima

Kada se u istraživanju predstavljaju rezultati o učestalosti elektroničkog nasilja, Kowalski i sur. (2014) ističu kako i dalje ne postoji konsensus oko parametara kojim se elektroničko nasilje definira što posljedično otežava operacionalizaciju varijabli u istraživanjima, usporedbu rezultata istraživanja te jasnu definiciju elektroničkog nasilja.

Prevalencija elektroničkog nasilja u istraživanjima često varira, ovisno o operacionalizaciji varijabli i uzorku ispitanika. Prilikom same operacionalizacije varijabli elektroničkog nasilja neki istraživači koriste samo jednu varijablu, dok drugi koriste posebne potkategorije. Nadalje, pojedini autori (Çetin, Yaman, Peker, 2011; Garaigordobil, 2015; Buljan Flander, Dugić, Handabaka, 2015) se u svojim istraživanjima koriste dihotomnim kriterijima (počinitelj i žrtva), a neki navode kako su u *cyberprostoru* djeca najčešće počinitelji i žrtve (Kowalski i Limber, 2013; Landstedt, Persson 2014). Sve se više provode istraživanja gdje se ispituje i uloga promatrača u elektroničkog nasilju (Olenik-Shemesh, Heiman i Eden, 2017). Uz to, u istraživanjima se u obzir uzima različiti vremenski period, odnosno nije precizno određeno koje se razdoblje koristi te koliko se često nasilje izvodi, što može utjecati na rezultate istraživanja. Zaključno, nepostojanje jedinstvene definicije te nedosljednost metodologije dovode do otežane procjene usporedbe i učestalosti rezultata istraživanja elektroničkog nasilja. Zbog svega navedenog, u sljedećem dijelu poglavlja će se prikazati prevalencija elektroničkog nasilja među učenicima u svijetu, a poseban naglasak će se staviti na istraživanja provedena u Hrvatskoj.

Promatrajući počinjenje elektroničkog nasilja, javljaju se neki prediktori ponovljeni u nekoliko studija koji uključuju uključenost i u druga antisocijalna ponašanja, a to su: vrijeme provedeno uz informacijsko komunikacijske tehnologije te naprednije internetske vještine; obiteljski faktori kao što su veći konflikt između roditelja i djeteta, niža roditeljska podrška adolescenata, nedostatak komunikacije s roditeljima te vrlo restriktivan obiteljski nadzor; faktori vršnjačkih skupina, kao što su nedostatak normi, odnosno ono što dijete čini zbog vršnjaka ili njihova odobrenja za pripadnost grupi; nedostatak empatije i moralna odstupanja te izlaganje nasilnom medijskom sadržaju (Kowalski i sur., 2014; Smith, 2015).

Tokunaga (2010) je proveo metaanalizu te je utvrdio kako se učestalost doživljavanja elektroničkog nasilja kreće od 20% do 40%. Modecki i sur. (2014) na temelju svoje metaanalize zaključuju kako se raspon za doživljavanje elektroničkog nasilja kreće od 2% do 56,25, a za počinjenje od 5,5% do 31,5%. Cook, Williams, Guerra, Kim (2010) su utvrdili da se stopa viktimizacije u elektroničkom nasilju kreće između 5% i 44%, dok Sabella, Patchin, Hinduja

(2013) navode da je stopa viktimizacije između 6% i 30%. Hinduja, Patchin (2012) su proveli istraživanje u kojem su analizirali 35 objavljenih članaka te su utvrdili da su u prosjeku 24% učenika bili počinitelji elektroničkog nasilja, a 17% učenika su bili žrtve elektroničkog nasilja. Može se zaključiti kako su stope o prevalenciji elektroničkog nasilja često nepouzdanе, ali s druge strane, dosljedno pokazuju kako je nasilje prisutno među djecom i mladima. Gorzig i Machackova (2015) ističu kako je elektroničko nasilje rašireno u različitim zemljama svijeta te da je zbog toga opravdano govoriti o njemu kao o univerzalnom fenomenu. Bilić (2018) u svojoj knjizi navodi pregled najutjecajnijih istraživanja o elektroničkom nasilju na nacionalno reprezentativnim uzrocima u svijetu te zaključuje kako je vidljivo da se prevalencija počinjenja elektroničkog nasilja kreće od 3,8% do 31,5%, a prevalencija viktimizacije od 4% do 34,6%. U sljedećem dijelu rada biti će izložena određena istraživanja o učestalosti i raširenosti elektroničkog nasilja u Hrvatskoj.

Buljan Flander, Dugić, Handabaka (2015) proveli su istraživanje čiji je cilj bio ispitati učestalost činjenja i doživljavanja elektroničkog nasilja među srednjoškolskim učenicima te utvrditi kako samopoštovanje djece i roditeljska toplina i kontrola pridonosi objašnjavanju tog fenomena. Istraživanje je provedeno na uzorku od 208 učenika od prvog do trećeg razreda gimnazije. Rezultati ovog istraživanja su utvrdili da je 55,3% učenika doživjelo, a 30,3% učenika počinilo elektroničko nasilje. Navedeni rezultati odgovaraju višim vrijednostima prevalencije elektroničkog nasilja među srednjoškolskim učenicima. Rezultati na skali doživljavanja elektroničkog nasilja su pokazali da je 40% učenika nekoliko puta ili često primilo uvredljive poruke i komentare, 27% učenika tvrdi da je netko širio laži o njima, a 24,1% učenika tvrdi da je netko poticao druge da ružno govore o njima. S druge strane, rezultati na skali činjenja elektroničkog nasilja ukazuju na to da je 21,6% učenika izjavilo kako su slali uvredljive poruke i komentare, a 8,7% njih kako su objavljivali stvari o nekome s ciljem ismijavanja. Istraživanjem se je utvrdilo kako je učestalost doživljavanja elektroničkog nasilja povezana sa svim uključenim prediktorima u istraživanju, odnosno elektroničkom nasilju češće su izložene djevojčice, djeca koja postižu niži školski uspjeh, djeca koja ima niske rezultate na skali samopoštovanja te roditelje koji pokazuju nižu razinu emocionalnosti i viši stupanj kontrole. Učestalost činjenja elektroničkog nasilja povezana je sa svim varijablama u istraživanju, osim sa spolom i školskim uspjehom. Učenici koji se češće koriste internetom i kod čijih su roditelja procijenjeni viši stupanj kontrole i niži stupanj emocionalnosti, skloni su učestalije činiti elektroničko nasilje. Iz navedenih rezultati istraživanja može se zaključiti kako učenici koji češće doživljavaju elektroničko nasilje, vjerojatno ga češće i čine, a psihološka

kontrola roditelja se može smatrati značajnim prediktorom činjenja i doživljavanja elektroničkog nasilja među učenicima.

Đuraković, Šincek, Tomašić Humer (2014) u svome istraživanju su ispitivali učestalost doživljenog i počinjenog elektroničkog nasilja te zastupljenost elektroničkog nasilja prema pojedinim česticama skale. U istraživanju je sudjelovalo 249 učenika drugih razreda gimnazije te ekonomske i trgovačke škole u Vinkovcima. Istraživanjem je utvrđeno kako je 24,9% učenika doživjelo elektroničko nasilje te 27,7% učenika je počinilo elektroničko nasilje. Najzastupljenije čestice koje ukazuju na sudjelovanje u elektroničkom nasilju su se bile ogovaranja preko interneta, gdje je 81,5% učenika izjavilo kako im se to dogodilo, dok je 90,8% učenika izjavilo kako su to nekome učinili, ruganje preko interneta te ismijavanje podataka podijeljenih putem interneta (80,7% učenika je to učinilo). Rezultati s obzirom na spol govore kako učenici značajno više čine i doživljavaju elektroničko nasilje od učenica.

Većina istraživanja navodi kako je vrhunac učestalosti elektroničkog nasilja u ranim godinama srednjeg obrazovanja, to jest između 12 i 14 godina. Međutim, istraživanja se često razlikuju, odnosno pojedina istraživanja otkrivaju da se elektroničko nasilje smanjuje s porastom dobi (Slonje, Smith 2007), dok druga istraživanja sugeriraju povećanu vjerojatnost elektroničkog nasilja s porastom dobi (Kowalski, Limber 2007). Ybarra i Mitchell (2004) tvrde kako su počinitelji elektroničkog nasilja obično nešto stariji od svojih žrtava.

9. Posljedice elektroničkog nasilja

Rezultati istraživanja provedeni u različitim zemljama pokazuju zabrinjavajuće podatke o posljedicama izloženosti učenika elektroničkom nasilju. Ono na različite načine predstavlja prijetnju zdravlju i dobrobiti adolescenata, i to fizički (javljanje različitih somatskih simptoma, poput poremećaja spavanja, glavobolje, gubitak apetita, kožnih problemi), psihički (tjeskoba, depresija, suicidalne misli) te psihosocijalno (izoliranost, samoća, isključenost) (Navarro, Yubero, Larrañaga, 2016). Brojne varijable određuju utjecaj koji će nasilje u različitom obliku imati na pojedince koji su uključeni u to nasilje. Čimbenici koje se odnose na anonimnost počinitelja, odlike medija, prisutnost promatrača nasilja te brojni faktori na individualnoj razini mogu imati utjecaj na ozbiljnost posljedica nasilja (Dredge, Gleeson, de la Piedad Garcia, 2014). Özdemir (2014) ističe da viktimizacija izazvana elektroničkim nasiljem ne utječe na sve žrtve na isti način, već da ovisi o čimbenicima kao što su spol, dob, količina i kvaliteta socijalne potpore koju osoba ima, vrsta odnosa koja žrtva ima s roditeljima ili vrijeme koje osobe provode koristeći elektroničke komunikacijske medije. Slično tradicionalnom nasilju, elektroničko nasilje povezano je s nizom kratkoročnih i dugoročnih negativnih posljedica. Negativne posljedice prate one kod tradicionalnog nasilja: anksioznost, depresija, nisko samopoštovanje, suicidalne misli i loši akademski uspjesi (Hinduja i Patchin 2010; Kowalski i Limber 2013; Livingstone i Smith 2014). Sudjelovanje u činjenju i doživljavanju elektroničkog nasilja povezano je s povećanom upotrebom duhana, alkohola i droga (Ybarra i Mitchell 2004). Istraživanja su pokazala kako su posebno problematični za žrtve višestruki izvori viktimizacije. Navedeno ima implikacije na nasilje time što će žrtve elektroničkog nasilja, u odnosu na osobe koje nisu uključene u elektroničko nasilje, vjerojatnije biti i žrtve tradicionalnog nasilja (Kowalski i sur. 2014). Ograničena istraživanja otkrila su da se učinci nasilja moderirani u odnosu na spol žrtve. Na primjer, u svojoj metaanalizi Kowalski i sur. (2014) otkrili su kako je spol moderirao odnos između elektroničkog nasilja i depresije. Korelacija je bila snažnija između doživljavanja elektroničkog nasilja i depresije na uzorku koji je sadržavao više djevojaka. Obimno istraživanje provedeno u Kanadi među učenicima od 6 do 12 razredima, povezano je fizičku, verbalnu, socijalnu i elektroničku viktimizaciju u odnosu na emocionalne probleme i probleme ponašanja. Socijalna viktimizacija imala je najjači negativni učinak na emocionalne probleme, dok je fizička viktimizacija imala najmanji učinak. Na probleme u ponašanju, fizička i elektronička viktimizacija imale su veći učinak od socijalne i verbalne viktimizacije. Biti žrtvom elektroničkog nasilja jače je povezano s emocionalnim problemima

kod djevojaka te problemima u ponašanju kod mladića (Kim, Colwell, Kata, Boyle i Georgiades, 2017).

Van Geel, Vedder, Tanilon (2014) zaključuju kako su suicidalne misli u najvećem postotku među osobama koje su doživjele i tradicionalno i elektroničko nasilje, zatim kod onih koji su doživjeli samo elektroničko nasilje, te na kraju kod onih osoba koje su bili žrtve samo tradicionalnog nasilja. Konkretnije, nedavna metaanaliza u Nizozemskoj od strane Sonawane (2014) došla je do otkrića da postoji mogućnost da će one osobe koje su elektronički zlostavljane imati dvostruko više suicidalnih misli te da će 2,5 puta vjerojatnije počiniti samoubojstvo, od osoba koje nisu žrtve elektroničkog nasilja. Može se zaključiti kako postoji vjerojatnost da je kod osoba koje imaju suicidalne misli ili koje stvarno počine samoubojstvo prisutna postojeća depresija ili obiteljski problemi. Zbog navedenog je teško tvrditi da je samoubojstvo posljedica nasilja, iako u nekim slučajevima može imati istaknutu ulogu.

Posljedice elektroničkog nasilja nadovezuju se i na školi život, a jedna od posljedica izloženosti elektroničkom nasilju je osjećaj manje motiviranosti za školu, što se odražava na probleme s akademskim učinkom. Iako se elektroničko nasilje događa izvan škole, škole bi ovome problemu trebale pristupiti vrlo ozbiljno (Hinduja i Patchin 2011). Neke od psihosocijalnih posljedica elektroničkog nasilja se odnose na osjećaj izoliranosti i samoću, ostracizam te socijalno odbacivanje (Wright i Li, 2013). Psihosocijalne posljedice posebno su štetne jer narušavaju socijalni centar pojedinca, koji uključuje psihosocijalne potrebe pojedinca kao što su pripadanje, pozitivan identitet i samopoštovanje. Većina provedenih istraživanja o posljedicama elektroničkog nasilja su limitirana u određivanju veza između uzorka i posljedica, odnosno nedostaje longitudinalnih istraživanja. Ipak, jedno od longitudinalnih istraživanja je istraživanje Gámez-Guadix, Orue, Smith, Calvete (2013) koji su pratili uzorak španjolskih adolescenata u dobi od 15 godina tijekom razdoblja od šest mjeseci. Došli su do rezultata da biti žrtvom elektroničkog nasilja predviđa porast simptoma depresije, ali također simptomi depresije su predviđali veću vjerojatnost da će osoba biti žrtva elektroničkog nasilja. Također, longitudinalno istraživanje je provedeno i od strane Badaly, Kelly, Schwartz, Dabney-Lieras (2013) koji su mjerili ono što su nazvali elektroničkom agresijom na uzorku američkih adolescenata u dobi od 15 godina, tijekom jednogodišnjeg razdoblja. Fokusirajući se na počinitelje nasilja, pronašli su veze s popularnošću u grupi vršnjaka, odnosno popularnost je bila povezana s porastom elektroničke agresije tijekom vremena, a elektronička agresija zauzvrat je povećala popularnost kod djevojčica, ali ne i kod dječaka.

10. Metodologija

Problem istraživanja

Napredak tehnologije je omogućio široku suradnju, razmjenu iskustva te međusobno povezivanje, a zastupljenost pametnih telefona (*smartphonea*) je omogućila pristup internetu u bilo koje vrijeme na bilo kojem mjestu. Neke od prednosti korištenja modernih tehnologija su brz i jednostavan pristup informacijama, sloboda izražavanja i izbora te povezivanje s drugim ljudima. Internet je postao primamljivim među djecom i mladima te se sve učestalije koristi zbog svoje velike popularnosti, dostupnosti i besplatnih internetskih usluga. Iako se uočavaju brojne blagodati interneta, ovo je mjesto i brojnih opasnosti i izazova. Među brojnim negativnim pojavama poput razvoja ovisnosti na internetu, online kockanja i kriminala, kao značajan i raširen problem uočava se elektroničko nasilje. Elektroničko nasilje možemo shvatiti ukoliko ga promatramo u njegovom tehnološkom kontekstu u kojem djeca provode većinu svog vremena. Budući da većina djece koristi neki od uređaja za pristup internetu te da posjeduju pristup internetu, može se pretpostaviti da što je rašireniji i korišteniji internet, učestaliji su slučajevi elektroničkog nasilja. Potrebno je staviti poseban naglasak na istraživanje elektroničkog nasilja u nacionalnome kontekstu budući da elektroničko nasilje predstavlja globalni fenomen. Također, potrebno je usmjeriti pažnju na prevenciju elektroničkog nasilja zbog brojnih dugoročnih i teških posljedica kojima žrtve takvog oblika nasilja mogu biti izložene. Unatoč brojnim izazovima koji su vezani uz sam internet te činjenica da je on postao dio svakodnevnog života većine ljudi, društvo mora težiti uspostavljanju vrijednosti koje promiču pozitivne efekte upotrebe interneta i društvenih mreža, ali i težnji k smanjivanju negativnih efekata koji su uvelike prisutni, pogotovo u online socijalnim interakcijama među djecom. S ciljem ukazivanja na potrebe prevencije elektroničkog nasilja te promicanju pozitivnih vrijednosti među učenicima, potrebno je bolje istražiti učestalost i oblike elektroničkog nasilja koji se javljaju među učenicima, što može predstavljati doprinos istraživanjima u nacionalnome kontekstu.

Predmet istraživanja

Predmet istraživanja predstavlja pojava elektroničkog nasilja među adolescentima. Kako bismo dobili bolji uvid u učestalost sudjelovanja srednjoškolskih učenika u elektroničkom nasilju provedeno je istraživanje s učenicima 1. i 3. razreda gimnazije koji su obuhvaćeni uzorkom. Sukladno tome, predmet istraživanja jest dobiti uvid u učestalost doživljavanja i činjenja elektroničkog nasilja s obzirom na različita sociodemografska obilježja ispitanika

istraživanja, uvid u online okruženja te mjesto i vrijeme gdje najčešće doživljavanju i/ili čine elektroničko nasilje.

Cilj i zadaci istraživanja

Glavni cilj istraživanja je ispitati i analizirati učestalost pojavljivanja doživljavanja i činjenja elektroničkog nasilja među srednjoškolskim učenicima s obzirom na različita sociodemografska obilježja, vrste online okruženja u kojima učenici najčešće doživljavanju/čine elektroničko nasilje te mjesto i vrijeme doživljavanja/činjenja elektroničkog nasilja.

Iz glavnog cilja istraživanja, postavljeni su sljedeći specifični zadaci istraživanja:

1. Ispitati prevalenciju doživljenog i počinjenog elektroničkog nasilja među srednjoškolcima
2. Ispitati postoje li razlike u doživljavanju/činjenju elektroničkog nasilja među srednjoškolcima s obzirom na različita sociodemografska obilježja srednjoškolaca
3. Ispitati postoje li spolne razlike u doživljavanju/činjenju elektroničkog nasilja u različitim online okruženjima kojima su srednjoškolci izloženi
4. Ispitati zastupljenost doživljenog/počinjenog elektroničkog nasilja među srednjoškolcima s obzirom na različito mjesto i vrijeme doživljenja/počinjenja elektroničkog nasilja.

Hipoteze istraživanja

Sukladno cilju, problemima te teorijskom osnovom istraživanja, definirane su sljedeće hipoteze:

1. Sukladno prethodnim istraživanjima provedenim na sličnim uzorcima, očekuje se da će prevalencija doživljenog i počinjenog elektroničkog nasilja u ovome uzorku biti između 10% i 30%.
2. Pretpostavlja se da ne postoji statistički značajna razlika između učenika koju su doživjeli elektroničko nasilje i njihova spola, razreda kojem pripadaju, tipu obitelji kojem pripadaju, odnosa s obitelji, dnevno provedenog vremena na internetu, uređajima koje najčešće koriste za pristup internetu te vremenu posjećivanja društvenih mreža.
3. Pretpostavlja se da ne postoji statistički značajna razlika između učenika koju su počinili elektroničko nasilje i njihova spola, razreda kojem pripadaju, tipu obitelji kojem

pripadaju, odnosa s obitelji, dnevno provedenog vremena na internetu, uređajima koje najčešće koriste za pristup internetu te vremenu posjećivanja društvenih mreža.

4. Ne postoji statistički značajna povezanost između učenika koji su ujedno doživjeli i počinili elektroničko nasilje te učenika koji su doživjeli elektroničko nasilje, a nisu ga počinili.
5. Ne postoji statistički značajna razlika između muškog i ženskog spola u doživljavanju elektroničkog nasilja u različitim online okruženjima
6. Ne postoji statistički značajna razlika između muškog i ženskog spola u činjenju elektroničkog nasilja u različitim online okruženjima
7. Učenici su najčešće doživjeli elektroničko nasilje kada su se nalazili kod kuće te u vremenskom periodu navečer
8. Učenici su najčešće činili elektroničko nasilje kada su se nalazili kod kuće te u vremenskom periodu navečer

Uzorak

U istraživanju je sudjelovalo ukupno 193 učenika iz tri srednje (gimnazijske) škole koji pohađaju opći smjer (N=120), prirodoslovno-matematički smjer (N=23) i jezični smjer (N=50) na području Krapinsko-zagorske županije, odnosno istraživanje je provedeno u Gimnaziji Antuna Gustava Matoša (N=79), Srednjoj školi Oroslavje (N=30) te Srednjoj školi Krapina (N=84). Istraživanje je provedeno na prigodnom uzorku učenika iz prvih (N=131) i trećih (N=62) razreda iz svake od navedenih škola koji pohađaju jedan od gimnazijskih programa, odnosno na uzorku učenika koji su pristupili rješavanju ankete. U skladu s vrstom uzorka, podaci u ovome istraživanju se odnose na skupinu koja se ispituje o određenom vremenu te ne predstavlja generalizaciju na opću populaciju.

Instrument

Sociodemografski podaci ispitanika: S ciljem dobivanja osnovnih podataka o ispitanicima te njihovom susretanju s elektroničkim nasiljem, kreiran je upitnik koji sadrži podatke o ispitanicima vezanih za njihov spol, dob, razred kojem pripadaju, vrsti gimnazije koju pohađaju, tipu obitelji kojem pripadaju, odnosu s roditeljima, dnevnom provedenom vremenu na internetu, društvene mreže koje najčešće koriste kada su na internetu, uređajima koje najčešće koriste za pristup internetu te vremenu posjećivanja društvenih mreža.

Također, u zadnjem dijelu upitnika su konstruirana pitanja o doživljenom/počinjenom elektroničkom nasilju u različitim online okruženjima unutar godinu dana te pitanja vezana uz mjesto i vrijeme doživljenog/počinjenog elektroničkom nasilja unutar godinu dana.

Skala doživljavanja i činjenja nasilja preko interneta (engl. Cyber victim and bullying scale; Cetin, Yaman i Parker, 2011) U navedenom istraživanju za istraživanje učestalosti prisutnosti elektroničkog nasilja, koristit će se *Skala doživljavanja i činjenja nasilja preko interneta (engl. Cyber victim and bullying scale; Cetin, Yaman i Parker, 2011)* kojom se ispituje doživljavanje i činjenje elektroničkog nasilja u posljednjih godinu dana. Navedena skala se sastoji od dva dijela, a svaki dio sadrži 22 identične čestice. U prvom dijelu (subskala Doživljavanje nasilja preko Interneta) sudionici procjenjuju za svaku česticu na skali od 1 (nikad) do 5 (uvijek) je li im se opisano ponašanje dogodilo, a u drugom dijelu (subskala Činjenje nasilja preko Interneta) na identičnim česticama sudionici procjenjuju jesu li činili navedena ponašanja. Faktorska analiza upućuje na tri faktora za svaki dio: verbalno nasilje preko interneta, skrivanje identiteta i krivotvorenje na internetu. Konačni rezultat može se formirati kao zbroj rezultata na svakoj pojedinoj čestici, a može se izražavati i po dimenzijama činjenja, odnosno doživljavanje elektroničkog nasilja, te po navedenim faktorima. Skala je za potrebe istraživanja prevedena s engleskog jezika na hrvatski jezik od strane dva nezavisna studenta psihologije i jezičara (Đuraković, 2012) te će se u ovome istraživanju koristiti identična prevedena skala.

Obrada podataka

Obrada podataka je provedena putem Statističkog programa za društvene znanosti (SPSS, 24.0.).

Postupak

Zbog novonastale situacije uzrokovane pandemijom bolesti COVID-19 te odvijanja online nastave u svim školama, početno napravljena anketa je preoblikovana u online anketu pomoću mrežne internetske aplikacije za statističko istraživanje *LimeSurvey*. Anketa je poslana na službene adrese navedenih srednjih škola koje su predstavljale uzorak istraživanja, s obrazloženjem svrhe i ciljeva istraživanja, dobrovoljnom privolom za sudjelovanje, zagarantiranom anonimnošću ispitanika istraživanja te odustajanjem u bilo kojem momentu od ispunjavanja ankete. Također, školama je poslana izjava o nesuglasnosti roditelja/skrbnika za sudjelovanjem njihova djeteta/štićenika u istraživanju. Potrebno vrijeme za ispunjavanje online

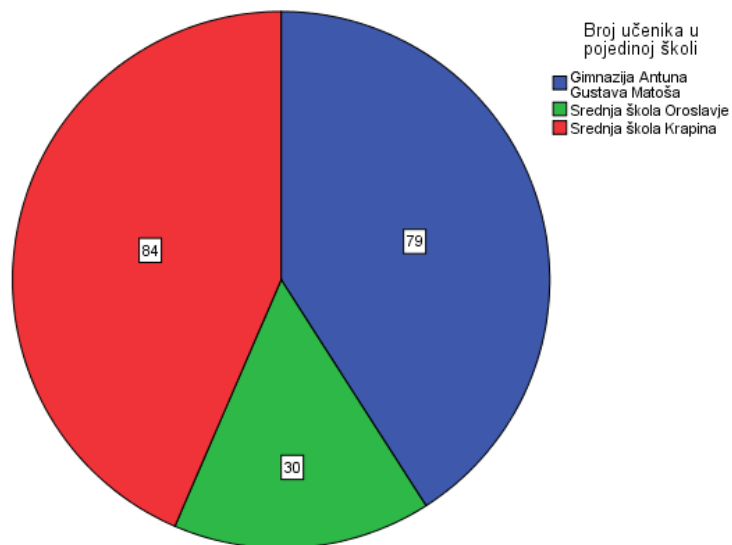
anketa je bilo oko 15 minuta. Od pet srednjih škola koje su trebale sudjelovati u istraživanju, istraživanju su se odazvale ukupno tri škole, a to su: Gimnazija Antuna Gustava Matoša, Srednja škola Oroslavje te Srednja škola Krapina. U dogovoru s pedagogima škola, ankete i izjava o nesuglasnosti roditelja/skrbnika za sudjelovanjem njihova djeteta/štićenika u istraživanju su prosljeđene razrednicima učenika koji su zatim prosljedili ankete i izjavu svojim učenicima. U uvodnom dijelu ankete učenicima su bili upoznati s svrhom i ciljem istraživanja, dobrovoljom pristanku za sudjelovanje, anonimnošću, odustajanjem od ispunjanja ankete u bilo kojem momentu te kontaktom e-pošte ukoliko imaju dodatna pitanja u vezi istraživanja. Ukupno vrijeme dogovora sa školama i ispunjavanja online ankete od strane učenika je bilo mjesec dana, a zatim je navedena anketa zaključana s nemogućnošću daljnjeg ispunjavanja.

11. Rezultati istraživanja

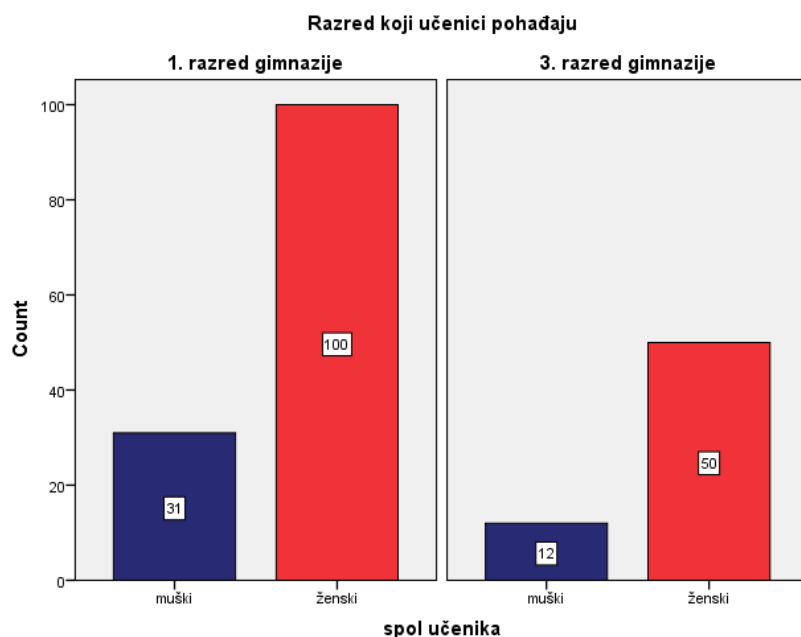
Sociodemografski podaci

U istraživanju je sudjelovalo ukupno 193 gimnazijskih učenika iz prvih (N=131) i trećih (N=62) razreda Gimnazije Antuna Gustava Matoša Zabok (N=79), Srednje škole Oroslavje (N=30) te Srednje škole Krapina (N=84). Prema spolu, sudjelovalo je 43 mladića te 150 djevojaka, u rasponu od 15 do 18 godina, s prosječnom dobi od 15,85 godina. Prema vrsti gimnazije koju pohađaju, najviše učenika je pohađalo opću gimnaziju N=120, zatim jezičnu gimnaziju N=50 te prirodoslovno-matematičku gimnaziju N=23. Navedeni podaci su prikazani u grafikonima 1, 2 i 3.

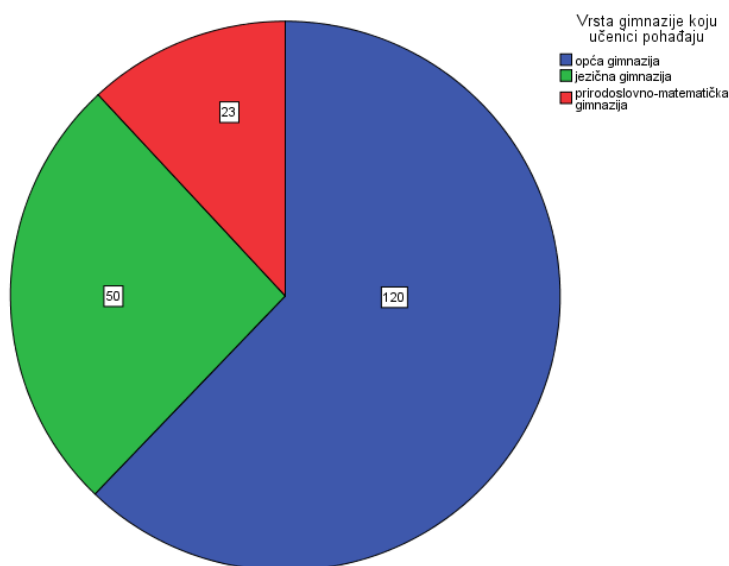
Grafikon 1. Broj učenika s obzirom na školu koju pohađaju

Grafikon 2. Razred koji učenici pohađaju prema spolu

Grafikon 3. Vrsta gimnazije koju učenici pohađaju

S obzirom na tip obitelji učenika, rezultati deskriptivne statistike pokazuju kako s oba roditelja, odnosno u cjelovitoj obitelji živi 178 učenika (92,2%), samo s majkom 9 učenika (4,7%), a samo s ocem 6 učenika (3,1%). Kada je u pitanju odnos učenika s roditeljima, 90 učenika (50,8%) svoj odnos s roditeljima ocjenjuje odličnim, 59 učenika (30,6%) vrlo dobrim, 31 učenik (16,1%) dobrim te 5 učenika (2,6%) lošim. Navedene rezultati su prikazani u tablici 1 i 2.

Tablica 1. Tip obitelji s kojom učenik živi

Tip obitelji	f	%
Oba roditelja	178	92,2
Samo s mamom	9	4,7
Samo s tatom	6	3,1
Ukupno	193	100

Tablica 2. Odnos učenika s roditeljima

Odnos s roditeljima	f	%
Odličan	90	50,8
Vrlo dobar	59	30,6
Dobar	31	16,1
Loš	5	2,6
Ukupno	193	100

Za pristup internetu učenici najčešće koriste mobilni uređaj i desktop računalo, njih 157 (81,3%). Samo 1 učenik (0,5%) koristi mobilni uređaj i tablet te samo desktop računalo (ostali podaci su vidljivi u tablici 3). Učenici dnevno na internetu najčešće provode tri do pet sati, njih 91 (47,2%). U velikom broju učenici dnevno provode i više od 5 sati i to 80 učenika (41,5%), dok samo jedna učenica provodi manje od 1 sata na internetu (ostali podaci su vidljivi u tablici 4).

Tablica 3. Vrsta uređaja za pristup internetu

Vrsta uređaja	f	%
Mobilni uređaj i desktop računalo	157	81,3
Mobilni uređaj i tablet	1	0,5
Desktop računalo i tablet	3	1,6
Samo mobilni uređaj	7	3,6
Samo desktop računalo	1	0,5
Sva tri uređaja	24	12,4

Tablica 4. Dnevno provođenje vremena na internetu

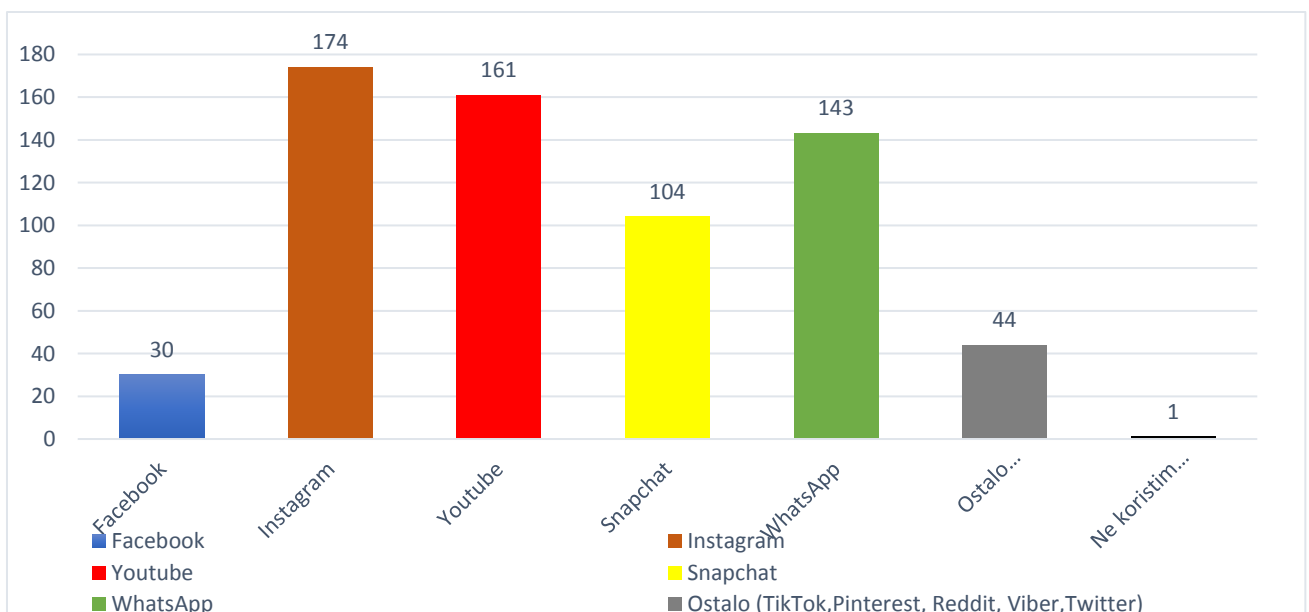
	f	%
Više od 5 sati	80	41,5
3-5 sati	91	47,2
Do 2 sata	21	10,9
Manje od 1 sata	1	0,5
Ukupno	193	100

Kada je u pitanju posjećivanje društvenih mreža, velik broj učenika posjećuje društvene mreže svakodnevno, njih 189 (97,9%) (ostali podaci se nalaze u tablici 5). Učenici najčešće koriste društvenu mrežu Instagram, njih 174 (90,2%), YouTube, njih 161 (83,4%) te Snapchat, njih 104 (53,9%) (grafikon 3).

Tablica 5. Dnevno posjećivanje društvenih mreža

	f	%
Svakodnevno	189	97,9
2-3 puta tjedno	1	0,5
Rijetko kada	3	1,6
Ukupno	193	100

Grafikon 3. Društvene mreže koje učenici najčešće koriste

Učestalost pojavljivanja elektroničkog nasilja među srednjoškolcima

U skladu s prvom hipotezom, pretpostavljeno je da će prevalencija doživljenog i počinjenog elektroničkog nasilja u ovome uzorku biti između 10% i 30%. S ciljem provjeravanja navedene hipoteze, izračunata je deskriptivna statistika za subskalu *doživljavanja nasilja preko interneta* te subskalu *činjenja elektroničkog nasilja*. Deskriptivni podaci su prikazani u tablici 6.

Tablica 6. Deskriptivni podaci za subskalu Doživljavanje nasilja preko interneta te subskalu Činjenje nasilja preko interneta (N=193)

	Doživjeli elektroničko nasilje	Činili elektroničko nasilje
M	30,75	26,64
SD	17,002	12,405
C	23,00	23,00
D	22	22
Min. mogući rezultat	22	22
Min. postignuti rezultat	22	22
Max. mogući rezultat	110	110
Max. postignut rezultat	90	86

Iz Tablice 6. uočljivo je kako su neki ispitanici ostvarili minimalan rezultat na subskali *doživljavanje nasilja preko interneta*, kao i na subskali *činjenje nasilja preko interneta*, dok maksimalan rezultat nije dobiven niti na jednoj od subskala. Na subskali *doživljavanje nasilja preko interneta*, 35 ispitanika (18,1%) je ostvarilo minimalan rezultat, dok je na subskali *činjenje nasilja preko interneta* 62 učenika (32,1%) ostvarilo minimalan rezultat. Ti rezultati ukazuju na to da su navedeni učenici u svim česticama odgovorili kako nikad nisu imali iskustva u procesu sudjelovanja u doživljavanju i činjenju elektroničkog nasilja, odnosno na cijeloj skali su zaokružili odgovor 1 (nikada). Na obje subskale nije postignut maksimalni mogući rezultat od 110. Usporedbom mjera centralne tendencije može se uočiti kako učenici nešto više doživljavanju, nego što čine elektroničko nasilje. Kriterij za sudjelovanje u procesu elektroničkog nasilja za obje subskale je određen kao svaki rezultat koji je veći od 44, što bi značilo da su ispitanici na Likertovoj skali u prosjeku zaokruživali odgovore 2 ili više, odnosno da su ispitanici u određenoj mjeri sudjelovali u elektroničkom nasilju (prosječan odgovor bi bio

rijetko). Navedeni kriterij je određen prema prethodnim istraživanjima koji su kao kriterij uzimali odgovore koji su pokazivali da se je elektroničko nasilje dogodilo barem jedanput (Đuraković, Šincek, Tomašić Humer , 2014, Đuraković, 2012).

Prevalencija doživljenog elektroničkog nasilja u ovome uzorku iznosi 10,9% (21 učenika je doživio elektroničko nasilje), a prevalencija počinjenog elektroničkog nasilja iznosi 3.1% (6 učenika je počinilo elektroničko nasilje). Ukupno su 18 djevojaka te 3 mladića doživjela elektroničko nasilje, te 3 djevojke i 3 mladića počinili elektroničko nasilje među zadanim uzorkom. Time je prva hipoteza djelomično potvrđena, odnosno potvrđena je samo za prevalenciju doživljenog elektroničkog nasilja.

Razlike u doživljavanju/činjenju elektroničkog nasilja među srednjoškolcima s obzirom na različita sociodemografska obilježja srednjoškolaca

Kako bi provjerili drugu hipotezu, odnosno da ne postoji statistički značajna razlika između učenika koju su doživjeli elektroničko nasilje i njihova spola, vrsti gimnazije koju pohađaju, razreda kojem pripadaju, tipu obitelji kojem pripadaju, odnosa s obitelji, dnevno provedenog vremena na internetu, uređajima koje najčešće koriste za pristup internetu te vremenu posjećivanja društvenih mreža, korišten je hi-kvadrat test. Budući da podaci nemaju zadovoljenu pretpostavku o normalnom obliku distribucije te da su podaci mjereni na nominalnom mjernoj ljestvici, izračunati će se hi-kvadrat za ispitivanje razlika među podacima koji su izraženi u frekvencijama.

Tablica 7. Hi-kvadrat test za provjeru značajnosti razlika između doživljenog elektroničkog nasilja i odabranih sociodemografskih obilježja učenika

Odnos	N	χ^2	ss	p
Doživljeno elektroničko nasilje x spol	193	0,870	1	0,351
Doživljeno elektroničko nasilje x razred	193	1,245	1	0,265
Doživljeno elektroničko nasilje x vrsta gimnazije	193	0,230	2	0,892
Doživljeno elektroničko nasilje x tip obitelji	193	0,756	2	0,685
Doživljeno elektroničko nasilje x odnos s obitelji	193	6,119	3	0,106
Doživljeno elektroničko nasilje x dnevno korištenje internetom	193	0,470	3	0,925
Doživljeno elektroničko nasilje x uređaji za pristup internetu	193	1,585	5	0,903
Doživljeno elektroničko nasilje x posjećivanje društvenih mreža	193	0,499	2	0,779

Analiza kontingencijskih tablica uz razinu statističke značajnosti Pearsonovog hi–kvadrata $p < 0.05$ (hi–kvadrat je statistički značajan na razini rizika manjoj od 0.5%), pokazala je da ne postoji statistički značajna razlika između učenika koji su doživjeli elektroničko nasilje i odabranih sociodemografskih obilježja, odnosno ne postoji statistički značajna razlika između doživljenog elektroničkog nasilja i spola ($\chi^2(1, N=193) = 0,870$; $p > 0.05$), razreda ($\chi^2(1, N=193) = 1,245$; $p > 0.05$), vrste gimnazije ($\chi^2(2, N=193) = 0,230$; $p > 0.05$), tipa obitelji ($\chi^2(2, N=193) = 0,756$; $p > 0.05$), odnosa s obitelji ($\chi^2(3, N=193) = 6,119$; $p > 0.05$), dnevnog korištenja internetom ($\chi^2(3, N=193) = 0,470$; $p > 0.05$), uređajima za pristup internetu ($\chi^2(5, N=193) = 1,585$; $p > 0.05$) te vremenu posjećivanja društvenih mreža ($\chi^2(2, N=193) = 0,499$; $p > 0.05$). Time je druga hipoteza potvrđena.

Za provjeravanje treće hipoteze, odnosno da ne postoji statistički značajna razlika između učenika koji su počinili elektroničko nasilje i njihova spola, razreda kojem pripadaju, vrsti gimnazije koju pohađaju, tipu obitelji kojem pripadaju, odnosa s obitelji, dnevno provedenog vremena na internetu, uređajima koje najčešće koriste za pristup internetu te vremenu posjećivanja društvenih mreža, također je korišten hi-kvadrat test. Podaci nemaju zadovoljenu pretpostavku o normalnom obliku distribucije te su mjereni na nominalnom mjernoj ljestvici.

Tablica 8. Hi-kvadrat test za provjeru značajnosti razlika između počinjenog elektroničkog nasilja i odabranih sociodemografskih obilježja učenika

Odnos	N	χ^2	ss	p
Počinjeno elektroničkog nasilje x spol	193	2,748	1	0,097
Počinjeno elektroničkog nasilje x razred	193	0,679	1	0,410
Počinjeno elektroničkog nasilje x vrsta gimnazije	193	2,735	2	0,255
Počinjeno elektroničkog nasilje x tip obitelji	193	0,522	2	0,770
Počinjeno elektroničkog nasilje x odnos s obitelji	193	3,511	3	0,319
Počinjeno elektroničkog nasilje x dnevno korištenje internetom	193	1,907	3	0,592
Počinjeno elektroničkog nasilje x uređaji za pristup internetu	193	0,477	5	0,993
Počinjeno elektroničkog nasilje x posjećivanje društvenih mreža	193	0,131	2	0,937

Analiza kontingencijskih tablica uz razinu statističke značajnosti Pearsonovog hi–kvadrata $p < 0.05$ (hi–kvadrat je statistički značajan na razini rizika manjoj od 0.5%), pokazala je da ne postoji statistički značajna razlika između učenika koji su činili elektroničko nasilje i odabranih

sociodemografskih obilježja, odnosno ne postoji statistički značajna razlika između počinjenog elektroničkog nasilja i spola ($\chi^2 (1, N=193) = 2,748; p > 0.05$), razreda ($\chi^2 (1, N=193) = 0,679; p > 0.05$), vrste gimnazije ($\chi^2 (2, N=193) = 2,735; p > 0.05$), tipa obitelji ($\chi^2 (2, N=193) = 0,522; p > 0.05$), odnosa s obitelji ($\chi^2 (3, N=193) = 3,511; p > 0.05$), dnevnog korištenja internetom ($\chi^2 (3, N=193) = 1,907; p > 0.05$), uređajima za pristup internetu ($\chi^2 (5, N=193) = 0,477; p > 0.05$) te vremenu posjećivanja društvenih mreža ($\chi^2 (2, N=193) = 0,131; p > 0.05$). Time je treća hipoteza potvrđena.

Povezanost između učenika koji su doživjeli i počinili elektroničko nasilje

S ciljem utvrđivanja četvrte hipoteze, odnosno da ne postoji statistički značajna povezanost između učenika koji su ujedno doživjeli i počinili elektroničko nasilje te učenika koji su doživjeli elektroničko nasilje, a nisu ga počinili, korišten je hi-kvadrat test.

Tablica 9. Deskriptivni podaci o učenicima koji su doživjeli/počinili elektroničko nasilje te učenika koji nisu doživjeli/počinili elektroničko nasilje.

		Počinili elektroničko nasilje		
		Da	Ne	Ukupno
Doživjeli elektroničko nasilje	Da	5	16	21
	Ne	1	171	172

Tablica 10. Hi-kvadrat test za provjeru povezanosti između učenika koji su ujedno doživjeli i počinili elektroničko nasilje te učenika koji su doživjeli elektroničko nasilje, a nisu ga počinili.

Odnos	N	χ^2	ss	p
Doživljeno elektroničko nasilje x Počinjeno elektroničko nasilje	193	33,523	1	0,00

Analiza kontingencijske tablice uz razinu statističke značajnosti Pearsonovog hi-kvadrata $p < 0.05$ (hi-kvadrat je statistički značajan na razini rizika manjoj od 0.5%), gdje jedna ćelija ima manje od 5 očekivanih frekvencija, pokazala je da postoji statistički značajna povezanost između učenika koji su doživjeli i počinili elektroničko nasilje te učenika koji nisu doživjeli i počinili elektroničko nasilje: ($\chi^2 (1, N=193) = 33,523; p < 0.05$). $CV=0,417$. Usporedbom teorijskih i empirijskih frekvencija utvrđeno je da su učenici relativno više zastupljeniji u skupini onih koji su doživjeli elektroničko nasilje, a nisu ga počinili u odnosu na one učenike koji su ga ujedno doživjeli i počinili. Četvrta hipoteza nije potvrđena.

Spolne razlike u doživljavanju/činjenju elektroničkog nasilja u različitim online okruženjima kojima su srednjoškolci izloženi

Prema petoj hipotezi pretpostavljeno je da ne postoji statistički značajna razlika između muškog i ženskog spola u doživljavanju elektroničkog nasilja u različitim online okruženjima. Obrada podataka se je vršila na poduzorku od 43 mladića te na poduzorku od 150 djevojaka. Kako bi provjerili navedenu hipotezu, korišten je t-test za nezavisne uzorke, a rezultati su prikazani u tablici 11.

Tablica 11. Rezultati t-testa za spolne razlike u doživljavanju elektroničkog nasilja u različitim online okruženjima

Spol							
Muški				Ženski			
Online okruženja u kojima su učenici doživjeli elektroničko nasilje	N	M	SD	N	M	SD	t
U sobama za razgovor (<i>chat rooms</i>)	43	1,33	0,680	150	1,44	0,704	-0,941
Putem e-pošte	43	1,09	0,426	150	1,04	0,197	1,158
Putem poruka na računalu	43	1,33	0,644	150	1,16	0,465	1,878
Putem tekstualnih poruka na mobitelu	43	1,47	0,797	150	1,52	0,910	-0,358
Putem mobitela	43	1,70	0,989	150	1,75	1,024	-0,279
Na Instagramu	43	1,60	0,955	150	1,80	1,017	-1,126
Na Facebooku	43	1,19	0,588	150	1,30	0,721	-0,949
Na Snapchatu	43	1,33	0,914	150	1,60	1,017	-1,593
Na YouTubeu	43	1,12	0,544	150	1,08	0,376	0,501
Igrajući online igrice na računalu, PlayStationu, Xboxu i sličnim uređajima	43	1,77	1,109	150	1,24	0,721	5,330
Na nekoj drugoj društvenoj web stranici	43	1,19	0,588	150	1,13	0,522	-0,450

Napomena: $p < 0,05^*$

T-testom je utvrđeno da ne postoji statistički značajna razlika između muškog i ženskog spola u doživljavanju elektroničkog nasilja u različitim online okruženjima, odnosno djevojke i mladići u prosjeku se ne razlikuju u doživljavanju elektroničkog nasilja u odnosu na različita online okruženja kojima su izloženi. Time je peta hipoteza potvrđena.

T-testom za nezavisne uzorke provjerila se je i šesta hipoteza prema kojoj ne postoji statistički značajna razlika između muškog i ženskog spola u činjenju elektroničkog nasilja u različitim

online okruženjima. Obrada podataka se je vršila na poduzorku od 43 mladića te 150 djevojaka. Rezultati t-testa su prikazani u tablici 12.

Tablica 12. Rezultati t-testa za spolne razlike u činjenju elektroničkog nasilja u različitim online okruženjima

Spol							
Online okruženja u kojima su učenicima počinili elektroničko nasilje	Muški			Ženski			
	N	M	SD	N	M	SD	t
U sobama za razgovor (<i>chat rooms</i>)	43	1,16	0,433	150	1,23	0,369	-0,681
Putem e-pošte	43	1,05	0,305	150	1,01	0,082	1,438
Putem poruka na računalu	43	1,14	0,413	150	1,05	0,268	1,757
Putem tekstualnih poruka na mobitelu	43	1,26	0,539	150	1,16	0,450	1,176
Putem mobitela	43	1,42	0,731	150	1,22	0,490	2,080
Na Instagramu	43	1,33	0,747	150	1,33	0,029	-0,010
Na Facebooku	43	1,09	0,366	150	1,08	0,338	0,219
Na Snapchatu	43	1,16	0,574	150	1,18	0,506	-0,191
Na YouTubeu	43	1,05	0,305	150	1,03	0,258	0,427
Igrajući online igrice na računalu, PlayStationu, Xboxu i sličnim uređajima	43	1,40	0,821	150	1,03	0,199	-0,229
Na nekoj drugoj društvenoj web stranici	43	1,07	0,338	150	1,09	0,448	5,039

Napomena: $p < 0,05^*$

T-testom je utvrđeno kako ne postoji statistički značajna razlika između muškog i ženskog spola u činjenju elektroničkog nasilja u različitim online okruženjima, odnosno djevojke i mladići u prosjeku se ne razlikuju u činjenju elektroničkog nasilja u odnosu na različita online okruženja kojima su izloženi. Time je šesta hipoteza potvrđena.

Zastupljenost doživljenog/počinjenog elektroničkog nasilja među srednjoškolcima s obzirom na različito mjesto i vrijeme doživljenja/počinjenja elektroničkog nasilja

Kako bi se ispitala sedma hipoteza, odnosno da su učenici najčešće doživjeli elektroničko nasilje kada su se nalazili kod kuće te u vremenskom periodu navečer, podaci su izraženi u frekvencijama i postocima te prikazani u tablici 13 i 14.

Tablica 13. Frekvencije o mjestu doživljenja elektroničkog nasilja učenika (bilo je moguće odabrati više odgovora)

Najčešće je doživio elektroničko nasilje kada je bio na mjestu:	f	%
Kod škole	31	16,1
Kod kuće	79	40,9
Kod prijatelja	8	4,1
Na javnim okupljanjima (zabavama, tulumima, parkovima, kafićima i slično)	31	16,1

Tablica 14. Frekvencije o vremenu doživljenja elektroničkog nasilja učenika (bilo je moguće odabrati više odgovora)

Najčešće je doživio elektroničko nasilje u vrijeme:	f	%
Rano ujutro	3	1,6
Tijekom jutra	10	5,2
Popodne	42	21,8
Navečer	61	31,6
Kasno navečer	54	28

Iz tablice 13 je uočljivo kako su učenici najčešće doživljavali elektroničko nasilje kada su se nalazili kod kuće, njih 79 (40,9%), zatim kod škole te na javnim okupljanjima (zabavama, tulumima, parkovima, kafićima i slično), njih 31 (16,1%) te kod prijatelja 8 (4,1%). Učenici su najčešće doživljavali elektroničko nasilje navečer, njih 61 (31,6%), zatim kasno navečer (28%), popodne (21,8%), tijekom jutra (5,2%), te rano ujutro (1,6%) (tablica 14). Time je sedma hipoteza potvrđena, odnosno učenici su najčešće doživljavali elektroničko nasilje kod kuće te u vremenskom periodu navečer.

Kako bi se ispitala osma hipoteza, odnosno da su učenici najčešće činili elektroničko nasilje kada su se nalazili kod kuće te u vremenskom periodu navečer, podaci su izraženi u frekvencijama i postocima te prikazani u tablici 15 i 16.

Tablica 15. Frekvencije o mjestu činjenja elektroničkog nasilja od strane učenika (bilo je moguće odabrati više odgovora)

Najčešće je činio elektroničko nasilje kada je bio na mjestu:	f	%
Kod škole	8	4,1
Kod kuće	39	20,2
Kod prijatelja	14	7,3
Na javnim okupljanjima (zabavama, tulumima, parkovima, kafićima i slično)	14	7,3

Tablica 16. Frekvencije o vremenu činjenja elektroničkog nasilja od strane učenika (bilo je moguće odabrati više odgovora)

Najčešće je činio elektroničko nasilje u vrijeme:	f	%
Rano ujutro	0	0
Tijekom jutra	3	1,6
Popodne	19	9,8
Navečer	25	13
Kasno navečer	19	9,8

Iz tablice 9 je uočljivo kako su učenici najčešće činili elektroničko nasilje kada su se nalazili kod kuće, njih 39 (20,2%), zatim kod prijatelja te na javnim okupljanjima (zabavama, tulumima, parkovima, kafićima i slično) 14 (7,3%) te kod škole 8 (4,1%). Učenici su najčešće činili elektroničko nasilje navečer, njih 25 (13%), zatim popodne i kasno navečer 19 (9,8%), tijekom jutra 3 (1,6%), dok u ranu ujutro nitko nije činio elektroničko nasilje (tablica 16). Time je osma hipoteza potvrđena, odnosno učenici su najčešće činili elektroničko nasilje kod kuće te u vremenskom periodu navečer.

12. Rasprava o rezultatima istraživanja

Rezultati istraživanja Vejmelka, Strabić i Jazvo (2017) pokazuju slične rezultate s dobivenim rezultatima u ovome radu, u odnosu na prvu hipotezu gdje je prevalencija doživljenog elektroničkog nasilja 10,9%, a prevalencija počinjenog elektroničkog nasilja 3.1%. Prevalencija doživljenog elektroničkog nasilja učenika srednjih škola u njihovom istraživanju iznosi 11,7%, a za počinjeno elektroničko nasilje 11,5%. Đuraković, Šincek, Tomašić Humer (2014) koristeći isti upitnik kao i u ovome radu te s približno podjednakim uzorkom od 249 srednjoškolskih učenika dviju srednjih škola, dobili su veće rezultate za prevalenciju doživljenog i počinjenog elektroničkog nasilja, odnosno prevalencija doživljenog elektroničkog nasilja iznosi 24,9%, a prevalencija počinjenog 27,7%. Na istome uzorku srednjoškolskih učenika dviju srednjih škola kao i u prethodnom istraživanju, Čiča (2013) je provela istraživanje s ciljem ispitivanja učestalosti elektroničkog nasilja te nasilja licem u lice te je došla do rezultata da je prevalencija doživljenog elektroničkog nasilja 18%, a počinjenog 16,5%. Istraživanje koje su proveli Buljan Flander, Dugić, Handabaka (2015) na uzorku učenika od 1. do 3. razreda gimnazije, dobili su rezultate prevalencije doživljenog elektroničkog nasilja 55,3%, a počinjenog 30,3%. Olenik-Shemesh, Heiman i Eden (2017) na uzorku koji se je sastojao od 1.094 izraelskih adolescenata u dobi od 9 do 18 godina su došli do rezultata kako su 27% sudionika istraživanja žrtve elektroničkog nasilja, dok su 19% počinitelji elektroničkog nasilja. U svome istraživanju su došli i do značajnog rezultata od 497 (46,4%) sudionika koji su izvijestili kako su bili promatrači prilikom činjenja elektroničkog nasilja nad drugim učenicima. Slični rezultate su vidljivi i kod Garaigordobil (2015) koji je na uzorku od 3026 adolescenata između 12 i 18 godina dobio rezultate da je 30,9% učenika doživjelo elektroničko nasilje, dok ih je 15,5% počinilo takav oblik nasilja u protekloj godini. Navedeni prikazani rezultati u nacionalnome i međunarodnom kontekstu premašuju dobiveni postotak prevalencije sudjelovanja u elektroničkog nasilju dobivenim u ovome radu, što se može jednim dijelom opravdati korištenjem drugačijih upitnika u istraživanju elektroničkog nasilja učenika, ali i drugačijem pristupu definiciji i operacionalizaciji elektroničkog nasilja od kojih istraživači kreću prilikom provođenja istraživanja. Budući da je elektroničko nasilje globalni fenomen, provodi se veliki broj istraživanja o elektroničkom nasilju u različitim zemljama te je nužno u obzir uzeti i socio-kulturni kontekst istraživanog područja te specifične karakteristike koje se vežu uz pojedinu kulturu. Shapka i Law (2013) navode potrebu za provođenjem većeg broja transkulturnih istraživanja kako bi se uspoređivalo elektroničko nasilje koje je prisutno u

individualističkim kultura i ono koje je prisutno u kolektivističkim kulturama te ono koje je prisutno u razvijenijim zemljama nasuprot manje razvijenim zemljama.

S obzirom je u ovome istraživanju dobiven relativno malen postotak prevalencije sudjelovanja u elektroničkog nasilja, uzrok tome možemo prepisati davanje društveno poželjnih odgovora ispitanika istraživanja (pogotovo na čestici *činjenje elektroničkog nasilja*), posebnom uzorku istraživanja, odnosno istraživanju s gimnazijskim učenicima (gdje je prisutan veliki broj učenica), ali i pozitivnom utjecaju različitih strategija prevencije elektroničkog nasilja u školama, od kojih se mnoge provode na nacionalnoj razini. Kao primjer može se izdvojiti Akcijski plan za prevenciju nasilja u školama za razdoblje od 2020. do 2024. godine¹ te aplikacija „Zaustavimo nasilje u školama“² koja je nastala 2014. godine u sklopu EU projekta "*Thin Line*". S obzirom na programe prevencije nasilja, Zloković, Vrcelj (2010) zaključuju kako treba biti oprezan u zaključivanju o učinkovitosti preventivskih programa budući da u praksi često nedostaju evaluacije takvih programa, dok je s druge strane evidentiran porast prisutnosti nasilja među djecom te nad djecom.

Spol predstavlja značajnu varijablu u istraživanjima elektroničkog nasilja među učenicima. Barlett, Coyne (2014) ispitali su mjere efekta spola iz 109 istraživačkih članaka, u odnosu na počinjenje elektroničkog nasilja. Rezultati istraživanja su pokazali kako stope dječaka prelaze stope djevojčica, ali da to varira od dobi. U ranoj adolescenciji djevojčice premašuju dječake u počinjenju elektroničkog nasilja, ali u kasnijoj adolescenciji, dječaci premašuju djevojčice. Navedeno istraživanje podupire Connell., Schell-Busey, Pearce, Negro (2014) koji u svome istraživanju između 3867 učenika od 5. do 8. razreda u SAD-u zaključuju kako su u ranoj adolescenciji djevojke više uključeni u sudjelovanje u elektroničkom nasilju od dječaka te da bi dob mogla predstavljati jedan od glavnih čimbenika kada su u pitanju spolne razlike. Tokunaga (2010) ističe kako su istraživanja otkrila različite rezultate u pogledu spola i elektroničkog nasilja, odnosno neka od njih pokazuju da će muškarci vjerojatnije biti više uključeni u elektroničko nasilje u usporedbi sa ženama, dok postoje i istraživanja koja nisu utvrdile razliku između spolova. Šincek (2014) je provela istraživanje o spolnim razlikama u elektroničkom nasilju između dviju srednjih škola. Rezultati istraživanja su ukazali na to da dječaci vrše više elektroničkog nasilja od djevojčica, ali i da dožive više tipova određenog elektroničkog nasilja, poput elektroničkog krivotvorenja. S navedenim se slaže i Ildırım, Çalıcı,

¹ Više o Akcijskom planu za prevenciju nasilja na <https://mzo.gov.hr/vijesti/donesen-je-akcijski-plan-za-prevenciju-nasilja-u-skolama/3470>

²Više o projektu *Thin Line* na <http://www.smb.hr/459/youth-democracy-project-thin-line>

Erdoğan (2017) koji su na uzorku od 198 studenata utvrdili kako su muški sudionici pokazali značajno veću uključenost u elektroničko nasilje u usporedbi sa ženama, ali i da muškarci imaju značajno veći rizik da budu žrtve elektroničkog nasilja u usporedbi sa ženama.

U rezultatima ovoga rada utvrđen je jednak broj počinjenja elektroničkog nasilja od strane mladića i djevojaka (3 mladića te 3 djevojke su sudjelovale u činjenju elektroničkog nasilja), dok je više djevojaka doživjelo elektroničko nasilje u odnosu na dječake (21 djevojka i 3 mladića su doživjela elektroničko nasilje). U skladu s drugom i trećom hipotezom, u ovome radu nisu pronađene statistički značajne razlike između dječaka i djevojaka u sudjelovanju u elektroničkome nasilju što se jednim dijelom može prepisati i općenito relativno malom broju učenika koji su sudjelovali u elektroničkom nasilju, ali i većem postotku djevojaka u odnosu na dječake u uzorku istraživanja. Također, u skladu s petom i šestom hipotezom, nisu pronađene statistički značajne spolne razlike u doživljavanju i činjenju elektroničkog nasilja u različitim online okruženjima. Može se zaključiti kako je elektroničko nasilje prisutno kod oba spola te kako oba spola mogu biti žrtve ili počinitelji takvog oblika nasilja, iako ima nešto više djevojaka koje su žrtve u odnosu na dječake.

S obzirom na razred koji učenici pohađaju, odnosno kada je u pitanju dobna razlika, vrhunac rane adolescencije u sudjelovanju u elektroničkom nasilju je potvrđen od strane Kowalski i sur. (2014) te Tokunaga (2010) koji sugeriraju da je vrhunac sudjelovanja oko 15 godine, nešto kasnije nego za tradicionalno nasilje. Autori sugeriraju kako je to vjerojatno zbog većih mogućnosti i vještine starije djece u korištenju mobitela i interneta. Metaanaliza od strane Bartlett (2014) utvrdila je kako mladići pokazuju veću vjerojatnost da će počinuti elektroničko nasilje od djevojaka, ali da je taj učinak moderiran s dobi. Kada su djevojke bile mlađe, uočeno je da sudjeluju u činjenju elektroničkog nasilja više od mladića. Međutim, kod kasne adolescencije, mladići su brojčano premašili djevojke u učestalosti činjenja elektroničkog nasilja. Prema rezultatima ovoga rada, prosječna dob učenika gimnazije je bila 15,85 godina što bi prema prethodno navedenim istraživanjima trebalo predstavljati vrhunac sudjelovanja učenika u elektroničkom nasilju. Također, u uzorku je bilo više učenika prvih razreda, njih 161 u odnosu na 62 učenika trećih razreda. Učenici iz uzorka ovoga istraživanja sudjeluju u elektroničkom nasilju u manjem, ali ne i beznačajnom postotku. Iz navedenog se može pretpostaviti kako gimnazijski učenici zbog brojnih individualnih i društvenih čimbenika ne sudjeluju u činjenju elektroničkog nasilja u velikom postotku, a budućim istraživanjima bilo bi poželjno istražiti moguće uzorke takvoga stanja.

Istraživanja ukazuju kako obitelj igra važnu ulogu u objašnjavanju nasilja među adolescentima. U ovome radu evidentno je da učenici žive većinom u cjelovitoj obitelji, s oba roditelja te da većim dijelom odnos s roditeljima ocjenjuju odličnim ili vrlo dobrim. Sukladno tome, nisu pronađene statistički značajne razlike u sudjelovanju u elektroničkom nasilju u odnosu na tip obitelji i odnos učenika s roditeljima. Ybarra and Mitchell (2004) su proveli jedan od prvih studija koje povezuju elektroničko nasilje sa obiteljskim faktorima. Autori su zaključili kako u lošim obiteljskim odnosima, gdje je prisutan loš nadzor nad djecom, nedostaje emocionalne povezanosti te da se češća stroga disciplina povezuje sa češćim sudjelovanjem u doživljavanju i činjenju elektroničkog nasilja. Također, obiteljski sukob, odnosno loša obiteljska klima ima veliku značajnost na dječju prilagodbu. Uobičajene rasprave i svađe između roditelja te između roditelja i djece, prije svega rasprostranjenost nasilnih i nefunkcionalnih strategija rješavanja sukoba, mogu predvidjeti nasilne stavove i nasilna ponašanje kod djece (Martínez-Ferrer Moreno, Amador, Orford, 2011). Navedeno se može odraziti i na online okruženja u kojima djeca djeluju, a samim time i na sudjelovanje u elektroničkom nasilju. Iako u provedenom istraživanju gimnazijsku učenici dnevno provode 3 do 5 sati, a veliki dio i više od 5 sati na internetu, nije uočena povezanost s činjenjem i doživljavanjem elektroničkog nasilja, što se jednim dijelom može opravdati pozitivnom obiteljskom klimom između učenika i njihovih roditelja. Kada je u pitanju komunikacija između roditelja i djece, istraživanje Appel, Stiglbauer, Batinic, Holtz, (2014) utvrđuju kako pozitivna komunikacija između roditelja i djece pridonosi manjoj upletenosti djece u agresivna ponašanja u okolnostima izvan i unutar online okruženja (u fizičkom i virtualnom svijetu). Iz navedenog se zaključiti kako se negativna, odnosno loša komunikacija te nedovoljna roditeljska podrška odražavaju na manju samokontrolu kod djece, ali i na mogućnost češćeg sudjelovanja u elektroničkom nasilju. O važnosti obiteljske podrške i komunikacije govori i istraživanje González-Prada, Buelga, Ortega-Barón (2014) u kojem se navodi kako u 10 od 13 slučajeva samoubojstava među žrtvama elektroničkog nasilja, obitelj nije imala uvid u to da je njihovo dijete žrtva elektroničkog nasilja. U istraživanjima se ističe i povezanost roditeljskih odgojnih stilova te elektroničkog nasilja djece. Odnos između roditeljskog stila i elektroničkog nasilja često slijedi isti obrazac kao i u tradicionalnom nasilju te drugim oblicima nasilja. Stilovi roditeljstva koji su emocionalno neadekvatni za dijete, koji su slabo demokratsko vođeni te u kojima je prisutno previše kazna mogu se povezati s adolescentima koji su uključeni u nasilno ponašanje (Longmore, Manning, Giordano., 2013; Moral i Ovejero 2013). Navedeno potvrđuju i Makri-Botsari i Karagianni (2014) koji navode kako i kod tradicionalnog nasilja, adolescenti se značajno više uključuju u agresivne oblike elektroničkog nasilja ako potječu iz obitelji

autoritarnog tipa kojeg karakterizira odbacivanje i nedostatak komunikacije s obitelji. Navedeni autori ističu kako adolescenti koji dolaze iz obitelji gdje dominiraju roditeljski stilovi koji su autoritativni i permisivni, djeca imaju više povjerenja u odnosu roditelj-dijete te sa svojim roditeljima lakše dijele probleme vezane uz elektroničko nasilje u odnosu na adolescente kod čijih roditelja dominira autoritaran i zanemarujući roditeljski stil. Autoritarni i zanemarujući odgojni stilovi dijele obilježja koja se odnose na lošu privrženost i malu prihvaćenost kod djece te su ti aspekti usko povezani sa činjenjem i doživljavanjem elektroničkog nasilja (Kowalski et al. 2014, Ybarra and Mitchell 2004). Iz navedenog se može zaključiti kako djeca posjeduju manju vjerojatnost da će biti uključena u elektroničko nasilje ukoliko percipiraju bliske obiteljske odnose te ako osjećaju snažnu emocionalnu povezanost s roditeljima. Ako su takva djeca žrtve negativnog ponašanja, obraćaju se svojim roditeljima za pomoć, što se odnosi na pozitivnu percepciju roditeljske podrške. Iako se u ovome radu nije ispitivao odnos roditelja s učenicima s ciljem utvrđivanja dominantnog roditeljskog stila, iz odgovora učenika može se naslutiti kako prevladava autoritativni odgojni roditeljski stil, međutim, u budućim istraživanjima potrebno je bolje istražiti povezanost roditelja sa sudjelovanjem djece u elektroničkom nasilju. Također, neka istraživanja sugeriraju da se korištenjem različitih strategija roditeljskog posredovanja (*parental mediation strategies*) smanjuje vjerojatnost adolescenata za uključivanjem u rizična ponašanja na internetu. Hinduja i Patchin (2013) u svome istraživanju ističu kako postojanje kazne od strane roditelja udaljava adolescente od sudjelovanja u elektroničkom nasilju. Leung and Lee (2012) navode kako postoji korelacija između strogih pravila o korištenju interneta te roditeljskog posredovanja i manje vjerojatnosti da će dijete biti žrtva različitih oblika elektroničkog nasilja.

U analizi rezultata o načinu upotrebljavanja, pristupa internetu i društvenim mrežama te vremenu provedenome u posjećivanju internetskih i društvenih mreža od strane učenika, potrebno je u obzir uzeti nacionalni kontekst u kojemu se provodi samo istraživanje zbog činjenice da u različitim državama postoji različita statistika vezana za navedene podatke. Na primjer, istraživanje u SAD-u od strane Madden, Lenhart, Duggan, Cortesi, Gossen (2013) ukazuje na to kako 93% adolescenata imaju računalo ili pristup računalu, 78% ih posjeduje mobilni uređaj, 47% ima pametne telefone, što je porast od 23% od 2011. godine. Kako se ove statistike povećavaju, tako se povećavaju i vrste platformi dostupne za elektroničko nasilje. U današnje vrijeme adolescenti često koriste više od tradicionalnih društvenih mreža poput Facebooka te se opredjeljuju za novije platforme, poput instant poruka, Twittera, Snapchata i Instagrama. Navedeno je uočeno i u istraživanju gimnazijskih učenika gdje su najzastupljenije

društvene mreže koje učenici koriste Instagram, Snapchat, YouTube, dok Facebook koristi manji postotak učenika. Istraživanje koje je proveo UNICEF 2010. godine u 23 osnovne škole u Hrvatskoj upućuje na rezultate kako se rjeđe koriste internetom ona djeca koja percipiraju ozbiljnije opasnosti vezane od elektroničkih medija u odnosu na djecu koja pozitivnije procjenjuju prednosti vezane uz elektroničke medije te koja značajno više provode vremena koristeći se računalom. Djeca koja nisu izložena elektroničkome nasilju, percipiraju statistički značajno pozitivnije prednosti koje nude elektronički mediji te značajno manje opasnosti tih elektroničkih medija, u odnosu na djecu koja su izložena elektroničkom nasilju. Istraživanjem se je došlo do zaključka kako djeca koja sudjeluju u činjenju elektroničkog nasilja, doživljavanju elektroničke medije pozitivnijima i manje opasnijima u odnosu na djecu koja doživljavaju elektroničko nasilje, odnosno djeca žrtve doživljavaju elektroničke medije više opasnijima i manje pozitivnijima od prosjeka. Rezultati istraživanja pokazuju kako djeca koja su žrtva elektroničkog nasilja, nasilje najčešće dožive putem Facebooka ili neke druge društvene stranice, njih 40%, dok ih je nešto manji postotak (30%) nasilje doživjelo putem SMS poruka (Pregrad, Tomić Latinac, Mikulić, Šeparović, 2010). Patchin i Hinduja (2010) zaključuju kako su adolescenti skloniji sudjelovanju u elektroničkom nasilju ukoliko su često povezani s internetom, odnosno više od 6 sati tjedno.

U rezultatima ovoga rada utvrđeno je kako učenici provode veliki dio svog vremena online (3 do 5 sati), ali utvrđen je i nešto veći broj učenika koji provode dnevno više od 5 sati na internetu. Veliki broj učenika izjavljuje da koriste društvene mreže svakodnevno te da najviše koriste društvenu mrežu Instagram. U rezultatima istraživanja nisu pronađene spolne razlike u sudjelovanju u elektroničkom nasilju u različitim online okruženjima, te bi u budućim istraživanjima bilo poželjno ispitati prisustvo elektroničkog nasilja na društvenim mrežama koje učenici najviše koriste te onim društvenim mrežama koje su najpopularnije. Učenici su statistički značajno više doživjeli elektroničko nasilje na mobilnom uređaju u odnosu na one učenike koji nisu sudjelovali u elektroničkom nasilju, na što ukazuje i podatak kako veliki dio učenika (81,3%) posjeduje mobitel i/ili desktop računalo za pristup internetu. Na primjeru ovoga istraživanja može se uočiti kako se s vremenom mijenjaju načini komunikacije, uređaji za pristup online komunikaciji te težnja k korištenju novih oblika društvenih mreža. Tehnološke usluge se brzo mijenjaju te se može očekivati kako će u budućnosti razviti novi formati koji pružaju dodatne platforme za potencijalno sudjelovanje adolescenata u elektroničkom nasilju.

Rezultati istraživanja upućuju na to kako količina vremena koju provode djeca na društvenim mrežama, može upućivati na vjerojatnost doživljenog elektroničkog nasilja. Budući

da se u ovome istraživanju 97,9% učenika internetom služi svakodnevno te da za pristup internetu koriste velikim dijelom mobitel i desktop računalo, može se pretpostaviti kako većina učenika posjeduje vlastiti mobitel i/ili stolno računalo. U ovome radu, više učenika je u kategoriji koji su doživjeli, a nisu počinili elektroničko nasilje u odnosu na učenike koji su ga doživjeli i počinili. Kowalski i Limber (2013) su ukazali na niz pokazatelja koji se javljaju kod počinitelja i žrtava elektroničkog nasilja među učenicima u dobi od 13-16 godina u SAD-u. Zaključili su kako su suicidalne misli i depresija u jednakoj mjeri prisutne najmanje kod učenika koji nisu uključeni u nasilje, a postupno se sve više povećavaju za počinitelje elektroničkog nasilja, žrtve elektroničkog nasilja te na kraju za učenike koji su ujedno počinitelji i žrtve. Kada su adolescenti bili ujedno i žrtve i počinitelji, dječaci su imali više negativnih psihičkih učinaka (depresije ili anksioznosti) te više fizičkih zdravstvenih problema (glavobolje, poremećaji spavanja, kožni problemi) od djevojaka. Ograničenje ovog istraživanja je to što je korelacijsko, a ne longitudinalnog tipa. Pojedina istraživanja ukazuju na to kako je velika većina adolescenata koji su sudjelovali u nasilju, ujedno sudjelovala u oba vrsta nasilja, odnosno u tradicionalnom i elektroničkom nasilju u ulozi nasilnika i/ili žrtve. Prisutno je vrlo malo slučajeva u kojima su adolescenti koji su bili uključeni u nasilje, a da su bili ili nasilnici ili žrtve u samo jednom od tipova nasilja (Landstedt, Persson 2014; Olweus, 2012) Budući da je u ovome radu prevalencija elektroničkog nasilja relativno mala, može se pretpostaviti kako gimnazijski učenici obuhvaćeni uzorkom ne sudjeluju niti u tradicionalnom obliku nasilja. Potrebno je više istraživanja, posebno longitudinalnog tipa, kako bi se utvrdilo postoji li korelacija između nasilje iz medija i uključivanje učenika u tradicionalno ili elektroničko nasilje ili obrnuto. Ostali situacijski čimbenici mogu biti adolescentska skupina i njezine vrijednosti, vrijeme provedeno na internetu, najčešća vrsta mrežnih aktivnosti i slično. Također, potrebne su daljnja istraživanja vezana uz elektroničko nasilje putem različitih elektroničkih medija (chata, instant poruka i slično) te različitih posljedica koje imaju na žrtve. Smith (2013) utvrđuje da je elektroničko nasilje koje se odvija na internetskim stranicama, posebno na društvenim mrežama, postalo uobičajeni oblik agresije budući da adolescenti sve više koriste društvene mreže. Potrebno je dodatno proučiti učestalost situacijskih čimbenika, poput izloženosti medijima (na primjer, TV-u ili videoigrama) na pojavu sudjelovanja u elektroničkom nasilju budući da u ovome radi nije bio naglasak na tim faktorima.

U skladu s sedmom i osmom hipotezom, učenici su najviše doživjeli i činili elektroničko nasilje navečer te kada su se nalazi kod kuće. Smith (2013) upućuje na razlike između tradicionalnog i elektroničkog nasilja, a kao jedno od karakteristika ističe da nasilnici putem

interneta imaju pristup svojim žrtvama 24 sata dnevno, 7 dana u tjednu, dok počinitelji tradicionalnog nasilja imaju pristup žrtvi samo u školi. Zbog navedenog, žrtve elektroničkog nasilja nemaju mogućnost sakrivanja te ne mogu izbjeći nasilnika, čak ni promjenom škole ili preseljenjem u neki drugi grad. Strah od nasilnika je stalno prisutan te može kod žrtve izazvati narušeno mentalno i tjelesno zdravlje. U skladu s tim, nastavnicima je teško kontrolirati izazove vezane uz specifične karakteristike elektroničkog nasilja, budući da se ono događa izvan škole (Stewart i Fritsch 2011). Zanimljiv je podatak uočen u ovome radu koji ukazuje na to kako su učenici u većem broju davali odgovore kako su bili žrtve i/ili počinitelji elektroničkog nasilja na različitom mjestu te u različitom vremenskom periodu, u odnosu na korišteni upitnik u istraživanju gdje je utvrđen manji postotak u sudjelovanju u elektroničkom nasilju. Navedeno potvrđuje problematičnost istraživanja elektroničkog nasilja od strane brojnih istraživača koji navode neusuglašenost različitih rezultata zbog različitog pristupa definiciji i operacionalizaciji elektroničkog nasilja. Wright i Li (2013) su utvrdili kako su nasilnici ili adolescenti koji se osjećaju izolirano ili su ih na neki način odbacili ostali učenici iz razreda. Iz navedenog se mogu pretpostaviti brojni motivi za činjenjem elektroničkog nasilja adolescenta nad ostalim vršnjacima, što bi u budućim istraživanjima bilo poželjno dodatno istražiti. Poznato je da nove tehnologije imaju specifične karakteristike kao što je anonimnost, veća vjerojatnost moralnog odstupanja, više potencijalnih promatrača, poteškoća u otkrivanju tko je zapravo nasilnik, dulje trajanje epizoda nasilja, a to je 24 sata dnevno kod elektroničkog nasilja. Navedene karakteristike elektroničkog nasilja čine elektroničko nasilje različitim pojavom s mogućim štetnijim posljedicama u odnosu na tradicionalno nasilje. Istraživanje Bryce i Fraser (2013) bilo je jedno od prvih istraživanja koje je pružilo spoznaje o tome da nedostatak percipirane interakcije licem u lice te nemogućnost svjedočenja utjecaja počinjenog nasilja, imaju izravan učinak na namjere mladih da sudjeluju u počinjenju elektroničkog nasilja. Iz rezultata ovoga rada je utvrđeno kako adolescenti sve češće koriste društvene mreže, poput Instagrama i Snapchata gdje samoprezentacija igra bitnu ulogu (osobni podaci, fotografije, videa). Vrlo je vjerojatno da neki adolescenti koriste takve informacije kako bi naštetili drugima, bilo kroz šalu ili u neke druge svrhe.

13. Zaključak

Glavni cilj istraživanja bio je ispitati i analizirati učestalost pojavljivanja doživljavanja i činjenja elektroničkog nasilja među srednjoškolskim učenicima s obzirom na njihova različita sociodemografska obilježja, vrste online okruženja u kojima učenici najčešće doživljavaju/čine elektroničko nasilje te mjesto i vrijeme doživljavanja/činjenja elektroničkog nasilja. Kako bi se utvrdio cilj istraživanja, anketirano je ukupno 193 gimnazijskih učenika iz prvih i trećih razreda Gimnazije Antuna Gustava Matoša Zabok, Srednje škole Oroslavje te Srednje škole Krapina.

U prvom specifičnom istraživačkom pitanju ispitivala se je prevalencija doživljenog i počinjenog elektroničkog nasilja među gimnazijskim učenicima. Rezultati istraživanja su ukazali da je prevalencija doživljenog elektroničkog nasilja 10,9%, a prevalencija počinjenog elektroničkog nasilja 3.1%. Navedeni rezultat istraživanja ukazuje na manji postotak zastupljenosti elektroničkog nasilja među gimnazijskim učenicima u odnosu na istraživanja na sličnome uzorku u nacionalnome kontekstu. Uzrok tome se jednim dijelom može prepisati specifičnom uzorku gdje su prevladale djevojke u odnosu na mladiće, davanju društveno poželjnih odgovora, upitniku koji se je koristio za ispitivanje sudjelovanja u električkom nasilju, ali i ostalim individualnim, obiteljskim i društvenim karakteristikama pojedinaca. U istraživanju je uočena značajna povezanost između učenika koji su doživjeli i počinili elektroničko nasilje te učenika koji nisu doživjeli i počinili elektroničko nasilje, odnosno učenici su relativno više zastupljeniji u skupini onih koji su doživjeli elektroničko nasilje, a nisu ga počinili u odnosu na one učenike koji su ga ujedno doživjeli i počinili.

Drugi specifični istraživački zadatak odnosio se je na ispitivanje postojanja razlike u doživljavanju/činjenju elektroničkog nasilja među srednjoškolcima s obzirom na različita sociodemografska obilježja srednjoškolaca. Rezultati istraživanja su ukazali kako ne postoji statistički značajna razlika između učenika koji su doživjeli/počinili elektroničko nasilje i odabranih sociodemografskih obilježja, odnosno ne postoji statistički značajna razlika između doživljenog/počinjenog elektroničkog nasilja i spola, razreda, vrste gimnazije, tipa obitelji, odnosa s obitelji, dnevnog korištenja internetom, uređajima za pristup internetu te vremenu posjećivanja društvenih mreža. Učenici koji sudjeluju u doživljavanju ili činjenju elektroničkog nasilja se ne razlikuju s obzirom na spol i razred koji pohađaju, odnosno sudjeluju u električkom nasilju u jednakoj mjeri. Rezultati istraživanja ukazuju kako učenici u velikom postotku imaju vrlo dobar ili odličan odnos sa svojim roditeljima te većinom žive u cjelovitoj

obitelji s oba roditelja. Mogući uzrok malom broju sudjelovanja u električkom nasilju je zbog bliske povezanosti s roditelja, na što upućuju istraživanja. Učenici u velikom postotku dnevno na internetu provode 3 do 5 sati, društvene mreže posjećuju svakodnevno (osim četvero učenika) te najčešće posjećuju popularne društvene mreže kao što je Instagram, YouTube, Snapchat i WhatsApp. Za pristup internetu najviše koriste mobilni uređaj i desktop računalo, iz čega se može pretpostaviti kako posjeduju vlastiti mobitel ili osobno računalo.

Treći specifični zadatak ispitivao je postojanje spolnih razlika u doživljavanju/činjenju elektroničkog nasilja u različitim online okruženjima kojima su srednjoškolci izloženi. Rezultati istraživanja ukazuju da ne postoji statistički značajna razlika između muškog i ženskog spola u doživljavanju/činjenju elektroničkog nasilja u različitim online okruženjima, odnosno djevojke i mladići u prosjeku se ne razlikuju u doživljavanju/činjenju elektroničkog nasilja u odnosu na različita online okruženja kojima su izloženi. Uzrok navedenom rezultatu može biti prigodan uzorak koji se je sastojao od gimnazijskih učenika (gdje su s obzirom na spol većim dijelom bile prisutne djevojke), ali i općenito relativno malom broju sudjelovanja učenika u doživljavanju/činjenju elektroničkog nasilja.

Četvrti specifični istraživački zadatak odnosio se je na ispitivanje zastupljenosti doživljenog/počinjenog elektroničkog nasilja među srednjoškolcima s obzirom na različito mjesto i vrijeme doživljenja/počinjenja električkog nasilja. Rezultati deskriptivne statistike su pokazali kako su učenici najčešće doživjeli i počinili elektroničko nasilje kod kuće te u vremenskom periodu navečer, odnosno nakon što završi škola. Rezultati istraživanja sugeriraju kako učenici najčešće pristupaju internetu u svome domu te u kasnijim večernjim satima, odnosno nisu ograničeni određenim vremenom i istim fizičkim prostorom kao u tradicionalnome nasilju, što predstavlja jedno od glavnih posebnosti elektroničkog nasilja.

Rezultati ovoga istraživanja ukazuju na prisutnost elektroničkog nasilja među adolescentima koji su obuhvaćeni uzorkom. Iako je postotak prevalencije elektroničkog nasilja manji u odnosu na slična istraživanja u nacionalnome i međunarodnom kontekstu, u obzir treba uzeti instrument koji se koristi u istraživanju te pristup konceptualizaciji i operacionalizaciji elektroničkog nasilja. Elektroničko nasilje karakteriziraju jedinstvene karakteristike koje ga razlikuju od ostalih oblika nasilja te bi u daljnjim istraživanjima bilo poželjno obuhvatiti neke od njih poput anonimnosti, prisutnosti nasilja na određenim popularnim društvenim mrežama te uloge aktivnih i pasivnih promatrača.

14. Literatura

- Appel, M., Stiglbauer, B., Batinic, B., & Holtz, P. (2014). Internet use and verbal aggression: The moderating role of parents and peers. *Computers in Human Behavior*, *33*, 235–241.
- Baldy, Farrington i Sorrentino (2015). Cyberbullying in youth: A pattern of disruptive behaviour. *Psicologia Educativa*, *22(1)*, 19-26.
- Badaly, D., Kelly, B. M., Schwartz, D., & Dabney-Lieras, K. (2013). Longitudinal associations of electronic aggression and victimization with social standing during adolescence. *Journal of Youth and Adolescence*, *42*, 891–904.
- Barlett, C., & Coyne, S. M. (2014). A meta-analysis of sex differences in cyber-bullying behavior: The moderating role of age. *Aggressive Behavior*, *40(5)*, 474–488.
- Bartlett, C. (2014). A meta-analysis of sex differences in cyber-bullying behavior: The moderating role of age. *Aggressive Behavior*, *40*, 474–488.
- Bauman, S. (2013). Cyberbullying: What does research tell us? *Theory into practice*, *52(4)*, 249-256
- Berne, S., Frisén, A., Schultze-Krumbholz, A., Scheithauer, H., Naruskov, K., Luik, P., ... & Zukauskienė, R. (2013). Cyberbullying assessment instruments: A systematic review. *Aggression and violent behavior*, *18(2)*, 320-334.
- Bilić, V. (2018) *Nove perspektive, izazovi i pristupi nasilja među vršnjacima*. Obrazovni izazovi i Učiteljski fakultet Zagreb, Zagreb.
- Bilić, V., Buljan Flander, G., & Rafajac, B. (2014). Life satisfaction and school performance of children exposed to classic and cyber peer bullying. *Collegium antropologicum*, *38(1)*, 21-29.
- Brstilo, I., Batinić, L., & Grgić, S. (2014). Navike djece i mladih kod objavljivanja osobnih podataka na društvenim mrežama. *Socioloska Luca*, *8(2)*.
- Bryce, J., & Fraser, J. (2013). “It’s common sense that it’s wrong”; Young people’s perceptions and experiences of cyberbullying. *CyberPsychology, Behavior & Social Networking*, *16(11)*, 783–787.
- Buljan Flander, G., Dugić, S. i Handabaka, I. (2015). Odnos elektroničkog nasilja, samopoštovanja i roditeljskih čimbenika kod adolescenata. *Klinička psihologija*, *8(2)*, 167-180.
- Çetin, B., Yaman, E., & Peker, A. (2011). Cyber victim and bullying scale: A study of validity and reliability. *Computers & Education*, *57(4)*, 2261-2271.
- Cook, C. R., Williams, K. R., Guerra, N. G., & Kim, T. E. (2010). Variability in the prevalence of bullying and victimization: A cross-national and methodological analysis. In

S. R. Jimerson, S. B. Swearer, & D. L. Espelage (Eds.), *Handbook of bullying in schools: An international perspective* (pp. 347–362). New York: Routledge

Connell, N. M., Schell-Busey, N. M., Pearce, A. N., & Negro, P. (2014). Badgrlz? Exploring seks differences in cyberbullying behaviors. *Youth Violence and Juvenile Justice*, 12(3), 209–228.

Čika, I. (2013). *Odnos nasilja preko interneta i nasilja licem u lice*. Filozofski fakultet, Sveučilište J.J. Strossmayera Osijek.

Davies, C., & Eynon, R. (2013). *Teenagers and technology*. London: Routledge.

Dredge, R., Gleeson, J., & de la Piedad Garcia, X. (2014). Cyberbullying in social networking sites: An adolescent victim's perspective. *Computers in Human Behavior*, 36, 13–20.

Đuranović, M., & Klasnić, I. (2016). Povezanost školskog uspjeha i rizičnih ponašanja srednjoškolaca na internetu. *Napredak: časopis za pedagošku teoriju i praksu*, 157(3), 263-281.

Đuranovic, M. (2016). Risk behaviour of students on the Internet. *New Trends and Issues Proceedings on Humanities and Social Sciences*, 6, pp 78-85.

Đuraković, S.J., Šincek, D. i Tomašić Humer, J. (2014). Prikaz skale doživljavanja/činjenja nasilja preko interneta i rezultata primjene te skale na vinkovačkim srednjoškolcima. *Život i škola, LX* (32), 61-73.

Gámez-Guadix, M., Orue, I., Smith, P. K., & Calvete, E. (2013). Longitudinal and reciprocal relations of cyberbullying with depression, substance use, and problematic internet use among adolescents. *Journal of Adolescence*, 53, 446-452.

Garaigordobil, M. (2015). Cyberbullying in adolescents and youth in the Basque Country: prevalence of cybervictims, cyberaggressors, and cyberobservers. *Journal of Youth Studies*, 18(5), 569-582.

González-Prada, M., Buelga, S., & Ortega-Barón (2014). *Suicides in cyberbullying victims*. Paper presented at the meeting of the I International Congress of Criminology. Valencia: Spain.

Görzig, A., & Machackova, H. (2015). Cyberbullying from a socio-ecological perspective: a contemporary synthesis of findings from EU Kids Online.

Hinduja, S., & Patchin, J. W. (2015). Cyberbullying legislation and case law. *Implications for School Policy and Practice*. Pridobljeno, 5, 2016.

Hinduja, S., & Patchin, J. W. (2009). *Bullying Beyond the Schoolyard: Preventing and Responding to Cyberbullying*. Thousand Oaks, CA: Sage Publications (Corwin Press)

Hinduja, S., & Patchin, J. W. (2010). Bullying, cyberbullying, and suicide. *Archives of Suicide Research*, 14(3), 206–221..

- Hinduja, S., & Patchin, J. W. (2011). Cyberbullying: A review of the legal issues facing educators. *Preventing School Failure: Alternative Education for Children and Youth*, 55(2), 71–78.
- Hinduja, S., & Patchin, J. W. (2012). Cyberbullying: Neither an epidemic nor a rarity? *European Journal of Developmental Psychology*, 9, 539–543.
- Hinduja, S., & Patchin, J. W. (2013). Social influences on cyberbullying behaviors among middle and high school students. *Journal of youth and adolescence*, 42(5), 711–722.
- Ildırım, E., Çalıcı, C., & Erdoğan, B. (2017). Psychological correlates of cyberbullying and cyber-victimization. *The International Journal of Human and Behavioral Science*, 3(2), 7–21.
- Kim, S., Colwell, S. R., Kata, A., Boyle, M. H., & Georgiades, K. (2018). Cyberbullying victimization and adolescent mental health: Evidence of differential effects by sex and mental health problem type. *Journal of youth and adolescence*, 47(3), 661–672.
- Kowalski, R. M., Giumetti, G. W., Schroeder, A. N., & Lattanner, M. R. (2014). Bullying in the digital age: A critical review and meta-analysis of cyberbullying research among youth. *Psychological Bulletin*, 140(4), 1073–1137.
- Kowalski, R. M., & Limber, S. P. (2013). Psychological, physical, and academic correlates of cyberbullying and traditional bullying. *Journal of adolescent health*, 53(1), S13–S20.
- Kunić, I., Vučković Matić, M., & Sindik, J. (2017). Korištenje društvenih mreža kod učenika osnovne škole. *Sestrinski glasnik*, 22(2), 152–158
- Landstedt, E., & Persson, S. (2014). Bullying, cyberbullying, and mental health in young people. *Scandinavian Journal of Public Health*, 42(4), 393–399.
- Leung, L., & Lee, P. (2012). The influences of information literacy, internet addiction and parenting styles on internet risks. *New Media & Society*, 14(1), 117–136.
- Li, Q. (2007). New bottle but old wine: A research of cyberbullying in schools. *Computers in human behavior*, 23(4), 1777–1791.
- Livingstone, S., & Smith, P. K. (2014). Annual research review: Harms experienced by child users of online and mobile technologies: The nature, prevalence and management of sexual and aggressive risks in the digital age. *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, 55, 635–654.
- Longmore, M. A., Manning, W. D., & Giordano, P. C. (2013). Parent-child relationships in adolescence. In M. A. Fine & F. D. Fincham (Eds.), *Handbook of family theories: A content-based approach* (pp. 28–50). New York: Routledge.
- Makri-Botsari, E., & Karagianni, G. (2014). Cyberbullying in Greek adolescents: The role of parents. *Social and Behavioral Sciences*, 116, 3241–3253.

Madden, M., Lenhart, A., Duggan, M., Cortesi, S., & Gossen, S. (2013). *Teens and technology 2013*. Pew research internet project. <http://www.pewinternet.org/2013/03/13/teens-and-technology-2013/>.

Marija, Babović. Teorijski i istraživački pristupi u proučavanju strukturnog, kulturnog i direktnog nasilja. *Sociologija* 57.2 (2015).

Martínez-Ferrer, B., Moreno, D., Amador, L., & Orford, J. (2011b). School victimization among adolescents. An analysis from an ecological perspective. *Psychosocial Intervention*, 20(2), 149–160.

Modecki, K. L., Minchin, J., Harbaugh, A. G., Guerra, N. G., & Runions, K. C. (2014). Bullying prevalence across contexts: A meta-analysis measuring cyber and traditional bullying. *Journal of Adolescent Health*, 55(5), 602–611.

Moral, M. V., & Ovejero, A. (2013). Perception of family social climate and attitudes towards bullying in adolescents. *European Journal of Investigation in Health, Psychology and Education*, 3(2), 149–160.

Navarro, R., Yubero, S., & Larrañaga, E. (Eds.). (2015). *Cyberbullying across the globe: Gender, family, and mental health*. Springer, Cuenca.

Nikčević-Milković, A., & Jerković, A. (2016). Učestalost i oblici elektroničkog zlostavljanja učenika viših razreda osnovnoškolske dobi u tri različite školske sredine. *Školski vjesnik: časopis za pedagošku teoriju i praksu*, 65(1), 75–93.

Nocentini, A., Calmaestra, J., Schultze-Krumbholz, A., Scheithauer, H., Ortega, R., & Menesini, E. (2010). Cyberbullying: Labels, behaviours and definition in three European countries. *Australian Journal of Guidance and Counselling*, 20(2), 129.

Olenik-Shemesh, D., Heiman, T., & Eden, S. (2017). Bystanders' behavior in cyberbullying episodes: Active and passive patterns in the context of personal–socio-emotional factors. *Journal of interpersonal violence*, 32(1), 23–48.

Olweus, D. (2012). Cyberbullying: An overrated phenomenon? *European Journal of Developmental Psychology*, 9, 520–538..

Olweus, D. (1998). *Nasilje među djecom u školi: što znamo i što možemo učiniti*. Zagreb: Školska knjiga.

Özdemir, Y. (2014). Cyber victimization and adolescent self-esteem: The role of communication with parents. *Asian Journal of Social Psychology*. doi:10.1111/ajsp.12070.

Patchin, J. W., & Hinduja, S. (2010). Trends in online social networking: Adolescent use of MySpace over time. *New media & society*, 12(2), 197–216.

Patchin, J. W., & Hinduja, S. (2015). Measuring cyberbullying: Implications for research. *Aggression and Violent Behavior*, 23, 69–74.

Pregrad, J., Tomić Latinac, M. Mikulić, M. i Šeparović, N. (2011). Iskustva i stavovi djece, roditelja i učitelja prema elektroničkim medijima. Zagreb : UNICEF, Ured UNICEF-a za Hrvatsku

Sabella, R. A., Patchin, J. W., & Hinduja, S. (2013). Cyberbullying myths and realities. *Computers in Human Behavior*, 29(6), 2703–2711.

Shapka, J. D., & Law, D. M. (2013). Does one size fit all? Ethnic differences in parenting behaviors and motivations for adolescent engagement in cyberbullying. *Journal of Youth and Adolescence*, 42, 723–738.

Schneider, S. K., O'donnell, L., Stueve, A., & Coulter, R. W. (2012). Cyberbullying, school bullying, and psychological distress: A regional census of high school students. *American journal of public health*, 102(1), 171-177.

Slonje, R. & Smith, P. K. (2007). Cyberbullying: Another main type of bullying?. *Scandinavian Journal of Psychology*, 49, 147-154.

Slonje, R., Smith, P.K. i Frisen A. (2012). The nature of cyberbullying, and strategies for prevention. *Computer sin Human Behaviour*, 29 (1), 26-32

Smith, P. K. (2014). *Understanding school bullying: Its nature and prevention strategies*. London: Sage.

Smith, P. K., & Mahdavi, J., Carvalho, M., Fisher, S., Russell, S., & Tippett, N. (2008). Cyberbullying: Its nature and impact in secondary school pupils. *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, 49(4), 376-385.

Smith, P. K. (2015). The nature of cyberbullying and what we can do about it. *Journal of Research in Special Educational Needs*, 15, 176–184.

Smith, P. K. (2013). Cyberbullying y ciberagresión. A. Ovejero, P. K. Smith, & S. Yubero (Eds.), *El acoso escolar y su prevención: Perspectivas internacionales* (pp. 173–190). Madrid: Biblioteca Nueva.

Sonawane, V. (2014). Cyber bullying increases suicidal thoughts and attempts: *Study. HNGN*.

Stewart, D. M., & Fritsch, E. J. (2011). School and law enforcement efforts to combat. *Cyberbullying, Preventing School Failure*, 55(2), 79–87

Šincek, D. (2014). Gender differences in cyber-bullying. *International Multidisciplinary Scientific Conference on Social Sciences & Arts SGEM*, 195- 202.

Tokunaga, R. S. (2010). Following you home from school: A critical review and synthesis of research on cyberbullying victimization. *Computers in human behavior*, 26(3), 277-287.

Vandebosch, H., & Green, L. (Eds.). (2019). *Narratives in Research and Interventions on Cyberbullying Among Young People*. Springer International Publishing.

Vandebosch, H., & Van Cleemput, K. (2008). Defining cyberbullying: A qualitative research into the perceptions of youngsters. *CyberPsychology & Behavior*, 11(4), 499-503.

Van Geel, M., Vedder, P., & Tanilon, J. (2014b). Relationship between peer victimization, cyberbullying, and suicide in children and adolescents: A meta-analysis. *JAMA Pediatrics*, *168*(5), 435–442..

Vejmelka, L., Strabić, N. i Jazvo, M. (2017). Online aktivnosti i rizična ponašanja adolescenata u virtualnom okruženju. *Društvena istraživanja*, *26* (1), 59-78.

Willard, N. (2007). Educator's guide to cyberbullying and cyberthreats. *Center for safe and responsible use of the Internet*, *17*, 2009.

World Health Organization (2014). *Global status report on violence prevention 2014*. Geneva: WHO

Wright, M. F., & Li, Y. (2013). The association between cyber victimization and cyber aggression: The moderating effect of peer rejection. *Journal of Youth & Adolescence*, *42*(5), 662–674.

Ybarra, M. L., & Mitchell, K. J. (2004). Youth engaging in online harassment: Associations with caregiver–child relationships, Internet use, and personal characteristics. *Journal of adolescence*, *27*(3), 319-336.

Zloković, J., Čekolj, N. (2018). *Oснаživanje obitelji za razvoj pozitivnih odnosa*. Rijeka: Sveučilište u Rijeci, Filozofski fakultet.

Zloković, J. i Vrcelj, S. (2010). Rizična ponašanja djece i mladih. *Odgojne znanosti*, *12* (1 (19)), 197-213.

15. Prilozi

Prilog 1. Anketni upitnik koji je izrađen za potrebe ovoga istraživanja

ANKETNI UPUTNIK ZA UČENIKE

Poštovani i dragi učenici, molim vas za pomoć koja se odnosi na ispunjavanje ankete za moj diplomski rad pod nazivom *Učestalost elektroničkog nasilja među srednjoškolcima*. Problem elektroničkog nasilja je obilježen naglim i brzim promjenama u tehnologiji, kao što je izum pametnih mobitela te sve veća popularnost tehnologije. Javlja se kao uobičajen fenomen među mladima te može imati ozbiljne posljedice za njihovo zdravlje. Ovim radom u kojem i vi sudjelujete nastojim doprinijeti boljem spoznavanju tog fenomena.

Molim vas da ispunite pitanja u anketi, koja je u potpunosti anonimna, što znači da vaše ime ili bilo koji vaš podatak o identitetu neće biti poznat nikome. Ukoliko budete imali bilo kakvo pitanje nakon ispunjavanja ove ankete, možete mi se obratiti na mail irusan@student.uniri.hr

Hvala unaprijed!

1. Molim vas zaokružite odgovor o vašem spolu

- a) muško
- b) žensko

2. Vaša životna dob je:

3. Koju školu pohađate:

- a) Gimnazija Antuna Gustava Matoš Zabok
- b) Srednja škola Oroslavje
- c) Srednja škola Krapina

4. Koju vrste gimnazije pohađate:

- a) opću gimnazija
- b) prirodoslovno- matematička
- c) jezična

5. Koji razred pohađate:

- a) 1 razred gimnazije
- b) 3 razred gimnazije

6. Živite s:

- a) oba roditelja
- b) samo s mamom
- c) samo s tatom
- d) s nekim drugim. S kim? _____

7. Svoj odnos sa svojom obitelji biste opisali kao:

- a) jako loš
- b) loš
- c) dobar
- c) vrlo dobar
- e) odličan

8. Najčešće za svoj pristup internetu koristite:³

- a) samo desktop računalo
- b) samo mobilni uređaj
- c) samo tablet
- d) mobilni uređaj i desktop računalo
- e) mobilni uređaj i tablet

³ Ovaj dio upitnika je preuzet od strane Kunić, I., Vučković Matić, M., & Sindik, J. (2017). Korištenje društvenih mreža kod učenika osnovne škole. *Sestrinski glasnik*, 22(2), 152-158

f) desktop računalo i tablet

g) sva tri uređaja

9. Na internetu dnevno najčešće provodite:

a) manje od 1 sata

b) do 2 sata

c) 3-5 sati

e) više od 5 sati

10. Kada ste na internetu, najčešće koristite sljedeće društvene mreže (moguće zaokružiti više odgovora):

a) Facebook

b) Instagram

c) Youtube

d) Snapchat

c) WhatsApp

d) nešto drugo Što? _____

e) ne koristim društvene mreže

11. Društvene mreže posjećujete:⁴

a) svakodnevno

b) 2-3 puta tjedno

⁴ Ovaj dio upitnika je preuzet od strane Kunić, I., Vučković Matić, M., & Sindik, J. (2017). Korištenje društvenih mreža kod učenika osnovne škole. *Sestrinski glasnik*, 22(2), 152-158

c) rijetko kada

d) nikad

12. UPUTA: Mnogi korisnici interneta doživljavaju neugodne situacije koje ih uznemiruju, vrijeđaju ili im na bilo koji način nanose štetu i nemir. Također, korisnici interneta namjerno ili nenamjerno mogu činiti drugima neugodne stvari koje ih uznemiruju, vrijeđaju ili im prinose štetu ili nemir.

Ispred Vas se nalaze tvrdnje koje govore o neugodnim oblicima ponašanja preko Interneta. Uz svaku tvrdnju nalaze se dvije skale od pet stupnjeva. Na prvoj skali odgovarate na pitanje je li Vam netko to što je opisano u tvrdnji napravio u zadnjih godinu dana, dok na drugoj odgovarate na pitanje jeste li to radili u proteklih godinu dana. Znači na *svakoj tvrdnji dajete dva odgovara (zaokružite po jedan broj na svakoj skali)*. Molim Vas da što iskrenije odgovorite jer nema točnih i netočnih odgovora. Brojevi na skalama imaju slijedeće značenje:

- 1- nikad
- 2- rijetko
- 3- ponekad
- 4- često
- 5- uvijek

	Drugi su mi činili	Ja sam to činio/la
1. Ogovaranje preko Interneta.	1 2 3 4 5	1 2 3 4 5
2. Korištenje nadimaka koji uznemiruju osobu kojoj je nadimak dan (preko Interneta).	1 2 3 4 5	1 2 3 4 5
3. Korištenje uvredljivih simbola preko Interneta.	1 2 3 4 5	1 2 3 4 5
4. Ruganje preko Interneta.	1 2 3 4 5	1 2 3 4 5
5. Ismijavanje podataka podijeljenih Internetom.	1 2 3 4 5	1 2 3 4 5
6. Pisanje uvredljivih komentara na vijesti na internetskim stranicama.	1 2 3 4 5	1 2 3 4 5
7. Korištenje ponižavajućih izraza preko Interneta.	1 2 3 4 5	1 2 3 4 5
8. Korištenje tuđeg identiteta bez dozvole.	1 2 3 4 5	1 2 3 4 5
9. Skrivanje identiteta na Internetu.	1 2 3 4 5	1 2 3 4 5
10. Pristup nečijoj privatnoj stranici na Internetu bez dozvole.	1 2 3 4 5	1 2 3 4 5
11. Hakiranje tuđih internetskih stranica.	1 2 3 4 5	1 2 3 4 5
12. Namjerno slanje dokumenata koji su zaraženi virusom putem e-pošte.	1 2 3 4 5	1 2 3 4 5
13. Dijeljenje video isječaka Internetom bez dozvole.	1 2 3 4 5	1 2 3 4 5
14. Dijeljenje tuđih fotografija Internetom bez dozvole.	1 2 3 4 5	1 2 3 4 5
15. Uređivanje fotografija preko Interneta na uvredljiv način.	1 2 3 4 5	1 2 3 4 5
16. Prisiljavanje na razgovor o seksu preko Interneta.	1 2 3 4 5	1 2 3 4 5

17. Uporaba seksualnih simbola tijekom "chata" na Internetu.	1 2 3 4 5	1 2 3 4 5
18. Dijeljenje slika seksualnog sadržaja preko Interneta.	1 2 3 4 5	1 2 3 4 5
19. Korištenje uvredljivih izraza u e-pošti.	1 2 3 4 5	1 2 3 4 5
20. Uporaba Interneta za klevetanje.	1 2 3 4 5	1 2 3 4 5
21. Uporaba Interneta kao sredstvo za utjecanje na tuđe mišljenje i ostvarivanje planiranih ciljeva.	1 2 3 4 5	1 2 3 4 5
22. Uporaba Interneta za prijevaru.	1 2 3 4 5	1 2 3 4 5

13. UPUTA⁵: Neki korisnici interneta čine ili sami doživljavaju neugodna ponašanja na internetu preko različitih sredstava komunikacije, internetskih stranica ili društvenih mreža.

Pred vama se nalaze tvrdnje o činjenju i doživljavanju neugodnih oblika ponašanja u online okruženjima, u posljednjih godinu dana. Kao i u prethodnom zadatku, na svakoj tvrdnji dajete dva odgovara (zaokružite po jedan broj na svakoj skali). Molim Vas da što iskrenije odgovorite jer nema točnih i netočnih odgovora. Brojevi na skalama imaju sljedeće značenje:

- 1- nikad
- 2- rijetko
- 3- ponekad
- 4- često
- 5- uvijek

Da li ste vi u posljednjih godinu dana, činili i doživljavali neugodna ponašanja na internetu u sljedećim online okruženjima:

	Drugi su mi činili	Ja sam to činio/la
1. U sobama za razgovor (<i>chat rooms</i>)	1 2 3 4 5	1 2 3 4 5
2. Putem e- pošte	1 2 3 4 5	1 2 3 4 5
3. Putem poruka na računalu	1 2 3 4 5	1 2 3 4 5
4. Putem tekstualnih poruka na mobitelu	1 2 3 4 5	1 2 3 4 5
5. Putem mobitela	1 2 3 4 5	1 2 3 4 5
6. Na Instagramu	1 2 3 4 5	1 2 3 4 5
7. Na Facebooku	1 2 3 4 5	1 2 3 4 5
8. Na Snapchatu	1 2 3 4 5	1 2 3 4 5
9. Na Youtubeu	1 2 3 4 5	1 2 3 4 5
10. Na nekoj drugoj društvenoj web stranici	1 2 3 4 5	1 2 3 4 5
11. Igrajući online igrice na računalu, Xboxu, Playstationu ili sličnim uređajima	1 2 3 4 5	1 2 3 4 5

⁵ Ovaj dio upitnika je nastao po uzoru iz dijela upitnika od strane Hinduja, S. & Patchin, J. W. (2015). *Bullying Beyond the Schoolyard: Preventing and Responding to Cyberbullying (2nd edition)*. Thousand Oaks, CA: Sage Publications

14. U posljednjih godinu dana, najčešće ste doživjeli neugodne oblike ponašanja na internetu kada ste bili na mjestu (moguće zaokružiti više odgovora):

- a) Škole
- b) Kod kuće
- c) Kod prijatelja
- d) Na javnim okupljanjima (zabavama, tulumima, parkovima, kafićima i slično)
- e) Nigdje

15. U posljednjih godinu dana, najčešće ste činili neugodne oblike ponašanja na internetu kada ste bili na mjestu: (moguće zaokružiti više odgovora):

- a) Škole
- b) Kod kuće
- c) Kod prijatelja
- d) Na javnim okupljanjima (zabavama, tulumima, parkovima, kafićima i slično)
- e) Nigdje

16. U posljednjih godinu dana, najčešće ste doživjeli neugodne oblike ponašanja na internetu u vrijeme (moguće zaokružiti više odgovora):

- a) Rano jutro
- b) Tijekom jutra
- c) Popodne
- d) Navečer
- e) Kasno navečer
- f) Nikada

17. U posljednjih godinu dana, najčešće ste činili neugodne oblike ponašanja na internetu u vrijeme (moguće zaokružiti više odgovora):

- a) Rano jutro
- b) Tijekom jutra
- c) Popodne

- d) Navečer
- e) Kasno navečer
- f) Nikada